

O FRANCISZKANACH W KROŚNIE DO KOŃCA XVIII WIEKU

W 600-lecie kanonicznej erekcji klasztoru w Krośnie

Zarys dziejów franciszkanów w Krośnie przedstawia proces rozwojowy działalności zakonników św. Franciszka z Asyżu, zasadniczą funkcję społeczno-religijną konwentu krośnieńskiego oraz niektóre zagadnienia związane z jego rolą w tym mieście. Artykuł powstał na marginesie dzieła pt. *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, pod redakcją Józefa Garbacika (t. 1—2, Kraków 1972—1973). Omówienie obu tomów *Studiów* ukazało się w „Wierchach” (t. 42, 1974 s. 343—345, t. 43, 1974 s. 271 — rec. Jacek Kolbuszewski). Z punktu widzenia historii Kościoła katolickiego, w wymienionym dziele cenny jest artykuł Juliusza Rossa: *Przeszłość artystyczna i zabytki sztuki Krosna i okolicy* (*Krosno*, t. 1 s. 297—345). Artykuły Józefa Garbacika: *Zabudowa Krosna w XVI wieku* (*Krosno*, t. 1 s. 119—169) i Stanisława Cynarskiego: *Krosno w XVII i XVIII wieku* (*Krosno*, t. 1 s. 183—224) zawierają w dziedzinie kościelnej nieścisłości, błędy i dowolne opinie. Działalność franciszkanów uwzględniona w *Studiach z dziejów Krosna* wymaga weryfikacji na podstawie źródeł drukowanych i rękopiśmiennych. Nie wykorzystano franciszkańskich dokumentów rękopiśmiennych, które podpisany udostępnił. Źródła franciszkańskie są ogłoszone drukiem w następujących wydawnictwach: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie* (t. 1—25, Lwów 1868—1935) i w *Bullarium Franciscanum* (ed. J. H. Sbaralea, C. Eubel, t. 1—7, Romae 1759—1904). Źródła i opracowania do dziejów Krosna i regionu krośnieńskiego podała Danuta Quirini-Popławska (*Krosno*, t. 2 s. 419—434). Dzieje franciszkanów w Krośnie zostały opracowane w oparciu o materiały historyczne znajdujące się w Archiwum klasztoru OO. Franciszkanów w Krośnie, w Archiwum Diecezjalnym w Przemysłu i w innych archiwach krajowych oraz w Archiwum Generalnym Zakonu w Rzymie. Wymienione źródła umożliwiają rozwiązanie niektórych problemów z historii miasta Krosna i regionu. Zarys dziejów franciszkanów w Krośnie obejmuje trzy okresy:

pierwszy od XIII wieku do 1430 roku, drugi od 1430 do 1600 roku, trzeci od 1600 do 1800 roku.

I

Najstarsze dokumenty dotyczące działalności franciszkanów w Krosnie zachowały się z lat 1397 do 1436. Przedstawiają stan faktyczny, jaki się wytworzył w okresie, który miał charakter misyjny. Analiza tych dokumentów w połączeniu z późniejszą tradycją rzuca światło na rozwój działalności franciszkanów od chwili ich przybycia do Krosna i pozwala przeprowadzić rekonstrukcję obrazu tej działalności w całym okresie misyjnym, który definitywnie skończył się w latach 1430—1436. Okres ten zamknęło włączenie konwentu krosnieńskiego do franciszkańskiej prowincji czesko-polskiej oraz likwidacja duszpasterstwa misyjnego. Na tym pierwszym etapie trzeba mieć na uwadze ewolucję działalności krosnieńskich franciszkanów i uwzględnić takie zagadnienia, jak przybycie zakonników do Krosna, osiedlenie się w tej osadzie, fundację klasztoru i kościoła oraz powstanie formalnego konwentu. Akcja krosnieńskich franciszkanów odbywała się w określonych warunkach społeczno-politycznych i pozostawała w ścisłym związku z całą działalnością misyjną na terytorium Rusi Czerwonej i Mołdawii, w ramach wspólnej zakonnej jednostki administracyjnej.

Franciszkanie rozpoczęli działalność misyjną na Rusi Czerwonej w XIII wieku. Tradycja zakonna podaje, że przybyli do Przemyśla jeszcze przed pierwszym napadem Mongołów zwanych Tatarami¹. Ważną informację przekazał kronikarz Jordan z Giano, który pełnił obowiązki wiceministra prowincji czesko-polskiej. W liście pisany 20 kwietnia 1242 roku z konwentu praskiego podał wiadomość o stratach i zniszczeniach klasztorów dominikańskich i franciszkańskich. W sprawozdaniu zaznaczył, że Tatarzy ujarzmili wiele narodów, spośród których franciszkanie znają tylko Ruś². Dwudziestolecie (1221—1241) poprzedzające najazd Tatarów było okresem wielkiej ekspansji zakonu św. Franciszka z Asyżu w środkowej Europie. Propagator tego zakonu Jan z Pian del Carpine prowincjał Saksonii wysłał franciszkanów do Danii, Norwegii i na Węgry. W 1238 roku założył prowincję czesko-polską³. Zakonnicy franciszkańscy za przykładem dominikanów mogli również

¹ W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła tacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, t. 1 s. 189 przyp. 3.

² C. J. Erben, *Regesta Bohemiae et Moraviae*, Pragae 1855, cz. 1 s. 478—479.

³ *Biographia Joannis de Plano Carpini*, w: *Sinica Franciscana*, wyd. A. van den Wyngaert, Quaracchi 1929, t. 1 s. 3—9; K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, Kraków 1937, t. 1 s. 13—20.

udać się na chrześcijańską Ruś i w ten sposób ten kraj stał się terenem zainteresowania i oddziaływania misyjnego zakonu św. Franciszka.

Na dalszej akcji franciszkanów na Rusi zaważyły dwa czynniki. Ruś dostała się na skutek najazdu Tatarów pod ich dominację, co pociągnęło za sobą pogłębienie różnic kulturalnych i religijnych z krajami zachodnimi. W samym zaś zakonie św. Franciszka dąta się od 1239 roku zmiany ustrojowe i organizacyjne. Kapituła generalna odbyta w Rzymie w 1239 roku wprowadziła większą stabilizację życia i działalności zakonu św. Franciszka. Na tej kapitule określono liczbę prowincji i ich granice. Papież Mikołaj IV w 1288 roku zabronił tworzenia nowych prowincji bez pozwolenia Stolicy Apostolskiej. Postanowienia kapituły generalnej z 1239 roku przewidywały w miarę rozwoju zakonu w nowych krajach i powstawania nowych placówek zakonnych, tworzenie wikariatów pod władzą wikariusza, który podlegałby bezpośrednio generałowi zakonu⁴. Na Rusi Halickiej ewolucja poszła w tym kierunku. Po raz pierwszy w źródłach spotykamy się w 1345 roku z istnieniem wikariatu Rusi, do którego należało kilkanaście placówek misyjnych na Rusi Czerwonej i w Mołdawii⁵.

Bezpośrednio po pierwszym najeździe Tatarów w 1241 roku zainteresowania kościelne skoncentrowały się na unii prawosławnej Rusi Halickiej z Kościołem katolickim. Franciszkanie również angażowali się w tę akcję⁶. Kiedy jednak sprawa unii księcia haliczkiego Daniela upadła, przed misjonarzami stanęły dwa zadania, opieka nad katolickimi osadnikami i nawracanie schizmatyckich mieszkańców Rusi. W XIII wieku Stolica Apostolska raz po raz wysyłała franciszkanów na tereny misyjne, m.in. na Ruś⁷, którą w tym stuleciu niszczyły najazdy Tatarów. Na terytorium Polski najdalej na wschód w kierunku Rusi wysunięte Krosno nie uniknęło niszczycielskich najazdów. Wyludniony wskutek przemarszu wojsk tatarskich rejon krosnieński stał się terenem ekspansji osadniczej polskiej, a także częściowo niemieckiej⁸.

⁴ *Bul. Franc. (Bullarium Franciscanum)*, ed. C. Eubel, Romae 1898), t. V s. 579; M. Ziarkowski, *De divisionibus territorialibus in Ordine Fratrum Minorum Conventualium cum aliis Religionibus comparatis*, Romae 1961 s. 27—40.

⁵ *Bull. Franc.* t. V s. 602; K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 273. W 1260 r. ósma kustodia należąca do wikariatu Bośni nie była kustodią Rusi ale Serbii. Zob. L. Wadding, *Annales Minorum*, wyd. 3, Quaracchi 1931, t. IV s. 151, 620.

⁶ W. Abraham, dz. cyt. s. 117—143; K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 271—272.

⁷ „Fratribus de Ordine Minorum in terris... Ruthenorum... Tartarorum... aliarumque infidelium nationum Orientis seu quarumcumque partium proficiscentibus”, *Bul. Franc.* t. II nr 418 s. 285—286.

⁸ Z. Perzanowski, *Sredniowieczne osadnictwo rejonu Krosna*, w: *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, Kraków 1972, t. 1 s. 59—77.

Na Rusi Halickiej nie było normalnej łacińskiej organizacji diecezjalnej i prafialnej. Książę Henryk Brodaty nadał biskupowi lubuskiemu Wawrzyńcowi klucz opatowski, który poprzednio należał do misyjnego biskupa Rusi, cystersa Gerarda. Dało to powód do starań biskupów lubuskich o jurysdykcję na tym terytorium. W 1257 roku papież Aleksander IV stwierdził prawo jurysdykcyjne biskupów lubuskich nad katolikami na Rusi. Biskupi lubuscy wykonywali władzę jurysdykcyjną na Rusi Halickiej do 1375 roku, kiedy papież Grzegorz XI utworzył tam nową prowincję kościelną⁹.

Stolica Apostolska udzielała całkowitego poparcia pracy misyjnej zakonów dominikańskiego i franciszkańskiego. Papież Aleksander IV po przyjęciu do wiadomości pretensji biskupa lubuskiego do jurysdykcji na Rusi, nadał najpierw misjonarzom dominikańskim, a 19 kwietnia 1258 roku misjonarzom franciszkańskim rozległe przywileje duszpasterskie, o wiele większe od zwykłej władzy proboszczów. W bulli papież wyraźnie wymienił Ruś jako kraj misyjny, w którym misjonarze obydwu zakonów mieli głosić słowo Boże. Zakonnicy mogli mieszkać i w pracy misyjnej kontaktować się z innowiercami i ekskomunikowanymi. Z upoważnienia Stolicy Apostolskiej franciszkanie mieli prawo udzielać chrztu, słuchać spowiedzi, rozgrzeszać od kar kościelnych nawet osoby, które pozabawiły życia duchownych i zakonników, sprawować inne sakramenty święte, w sprawach małżeńskich dyspensować od przeszłości, o ile nie pochodzą z prawa Bożego. Dalsze uprawnienia dotyczyły udzielania niższych święceń, fundowania kościołów i rekonzylacji sprofanowanych świątyń, ustanawiania przy nich duszpasterzy, poświęcania cmentarzy, paramentów kościelnych, nadawania odpustów, zamiany ślubów. Misjonarze mogli karami kościelnymi powstrzymać katolików od złego prowadzenia się. Duchownym powracającym do posłuszeństwa Stolicy Apostolskiej mogli przyznawać przywileje stanu duchownego, jako też rozgrzeszać od cenzur tych, którzy odpadli do Kościoła katolickiego, a chcą do niego szczerze powrócić. Sami zakonnicy byli upoważnieni do przyjmowania święceń kapłańskich od jakiegokolwiek biskupa katolickiego¹⁰. Papież Klemens V potwierdził 23 VII 1307 r. przywileje nadane przez Aleksandra IV franciszkanom udającym się do krajów pogańskich i schizmatyckich. Ponadto Klemens V przyznał misjonarzom odpust, który uzyskują niosący pomoc Ziemi Świętej, a ludowi nadał 100 dni odpustu za nawiedzanie istniejących lub

⁹ A. Gieysztor, *Początki misji ruskiej biskupstwa lubuskiego*, „Nasza Przeszłość” t. 4 (1948) s. 83—102; J. Matuszewski, *O biskupstwie lubuskim. Uwagi krytyczno-polemiczne*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 2 (1949) s. 29—139.

¹⁰ *Bull. Franc. t. II nr 418 s. 285—286*; W. Abraham, dz. cyt. s. 164—168.

przyszłych kościołów zakonnych. W razie nieobecności biskupa pozwolił zakonnikom udzielać sakramentu bierzmowania. Wszystkim, którzy przyjmą unię pozwolił papież mieszkać wśród swoich, chociaż innowierców. W końcu misjonarze franciszkańscy na mocy specjalnego upoważnienia mogli nabywać domy mieszkalne, sprzedawać, kupować, zamieniać budynki i parcele przekazane im, wedle potrzeby, bez odnoszenia się do Stolicy Apostolskiej¹¹. W 1321 roku papież Jan XXII odnowił przywileje i odpusty nadane przez Klemensa V¹². Franciszkanie w oparciu o przywileje papieskie rozwinęli szeroką działalność duszpasterską na Rusi. Stolica Apostolska brała w obronę misjonarzy na Rusi przeciwko księdzu Janowi we Lwowie i biskupom lubuskim. W 1372 roku na prośbę wikariusza generalnego Mikołaja z Krosna papież Grzegorz XI polecił ogłosić publicznie arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i biskupom krakowskiemu i Seretu, że franciszkanie na mocy przywilejów papieskich mają władzę udzielania chrztu i innych sakramentów oraz pełnienia innych funkcji duszpasterskich. Wobec przeciwników polecił zastosować kary kościelne gdyby nawet byli biskupami¹³.

Od XIII wieku obszar Rusi Czerwonej został objęty akcją misyjną dominikanów i franciszkanów. Początkowo ich działalność miała charakter dorywczy, pracowali jako wędrowni misjonarze. Bulla papieża Klemensa V z 1307 roku stanowi świadectwo procesu osiedlania się franciszkanów oraz tendencji do zakładania rezydencji i domów zakonnych. Papież pozwolił im we własnym zakresie załatwiać sprawy nabywania domów mieszkalnych, placów i budowy kościołów¹⁴.

Krosno nie należało do diecezji krakowskiej i dlatego zostało objęte działalnością misyjną franciszkanów¹⁵. Nie można dokładnie ustalić daty przybycia franciszkanów do Krosna ani fundacji pierwotnego klasztoru. W dokumencie królowej Jadwigi z 1397 roku występuje już formalny konwent franciszkański z własnym kościołem i budynkiem klasztornym¹⁶. Franciszkanie przybyli do

¹¹ *Bul. Franc. t. V nr 84 s. 35—37*.

¹² *Bul. Franc. t. V nr 443 s. 211*.

¹³ „iidem vicarius et fratres baptizandi et alia ecclesiastica sacramenta conferendi nec non ligandi et absolvendi et nonnulla alia spiritualia exercendi, quae in concessis eis a memorata sede continentur privilegiis, habent plenariam facultatem”, *Bul. Franc. t. VI nr 1154 a, s. 463—464*.

¹⁴ *Bul. Franc. t. V nr 84 s. 35—37*.

¹⁵ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968—1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 18 (1969) s. 345—352 (diec. krakowska), t. 19 (1969) s. 276 (diec. lubuska), t. 20 (1970) s. 253—257 (diec. przemyska).

¹⁶ AFKr (Archiwum klasztoru OO. Franciszkanów w Krośnie), Ks. 1, Liber Beneficiorum Conventus Crosnensis... factus A.D. 1628, Dokument królowej Jadwigi z 4 VIII 1397 r. — Oryginalny dokument królowej Jadwigi z 1397 r. na pergaminie, wklejony do wymienionej księgi jako

Krosna na pewno przed założeniem parafii w tym mieście, na co wskazuje ostry zatarg proboszcza krośnieńskiego Klemensa z franciszkanami w sprawie spełniania przez nich funkcji parafialnych. Początki parafii łączą się z wcieleniem w 1340 roku Krosna do państwa polskiego przez Kazimierza Wielkiego oraz lokacją miasta na prawie niemieckim. Przyjmuje się rok 1342 jako datę założenia parafii w Krośnie. Najwcześniejsza wzmianka o tej parafii znajduje się w dokumencie wójtowskim z 1367 roku¹⁷.

Datę przybycia franciszkanów do Krosna należy cofnąć przypuszczalnie do XIII względnie pierwszej połowy XIV wieku. Franciszkanie przybyli do Krosna z osadnikami. Przemawia za tym zapotrzebowanie religijne osadników. W rejonie krośnieńskim osiedlała się ludność narodowości polskiej a także niemieckiej. Wszyscy osadnicy byli katolikami¹⁸. Osadnicy zabiegali o duszpasterzy, o czym świadczy wybudowanie przez nich kościoła i klasztoru franciszkańskiego w Krośnie.

Franciszkanie z reguły osiedlali się w miejskich ośrodkach handlowo-rzemieślniczych. Jeżeli pierwotny konwent został założony na przedmieściu, szybko starali się o przeniesienie go do centrum miasta w obręb murów miejskich. Przykładem tego jest Sanok. Zakonnicy osadzeni w 1377 roku przez księcia Władysława Opolczyka przy kościele Matki Bożej na przedmieściu Sanoka, już przed rokiem 1384 przy pomocy królowej węgierskiej Elżbiety, siostry Kazimierza Wielkiego, przenieśli się w obręb murów miejskich¹⁹.

W Krośnie musiała się wytworzyć silna więź franciszkanów z osadnikami jeszcze przed włączeniem tego miasta w 1340 roku do państwa polskiego przez króla Kazimierza Wielkiego. Zakonnicy bardzo łatwo mogli się postarać o fundację klasztoru w królewskim mieście lokowanym na prawie niemieckim. Król Kazimierz Wielki i jego następca Ludwik Węgierski darzyli franciszkanów względami, popierali ich działalność misyjną na Rusi. Kazimierz Wielki pisał do papieża w sprawie zakładania franciszkanom klasztorów²⁰.

27 strona, nigdzie nie był drukowany. Dokument ten zatwierdzony w 1407 r. przez króla Władysława Jagiełłę zawiera istotną zmianę poddyktowaną odmienną sytuacją topograficzną nowego klasztoru franciszkańskiego w Krośnie, który został zbudowany w obrębie murów miejskich po pożarze pierwotnego klasztoru.

¹⁷ W. Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*, Przemyśl 1898 s. 195, 285; *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu* pod red. J. Garbaczka, Kraków 1972, t. 1 s. 91—92; J. Ross, *Przemiany stylowe kościoła parafialnego w Krośnie od XIV do XX wieku*, „Nasza Przeszłość” t. 46 (1976) s. 141—152.

¹⁸ P. Dąbkowski, *Stosunki kościelne na ziemi sanockiej w XV stuleciu*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu” (Przemyśl) 1922 t. 3, s. 3.

¹⁹ W. Abraham, dz. cyt. Dodatki, s. 380—385.

²⁰ W. Abraham, dz. cyt. s. 234—235; Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1946 s. 211—214.

Jeżeli zakonnicy pozostali w starej rolniczej osadzie krośnieńskiej aż do pożaru tej osady i klasztoru w 1399 roku, to przemawiały za tym szczególne racje. Widocznie uczynili to przez wzgląd na społeczność, która im fundowała i dobrze wyposażała kościół i klasztor.

Tradycja podaje, że początkowo franciszkanie zamieszkali w Krośnie przy kaplicy miejskiej. W zredagowanym w 1628 roku *Liber Beneficiorum*, oprócz kopii dokumentów klasztoru krośnieńskiego, zamieszczono również tradycję ustną. Według tej zapiski pierwotnie osiedlili się zakonnicy w Krośnie przy kaplicy pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. Kaplica była własnością mieszczan krośnieńskich. Tradycja spisana w XVII wieku posiada w sobie elementy trzynastowieczne. Mówi o syndyku, który w XIII wieku był prokuratorem ofiar składanych przez społeczeństwo na utrzymanie kościoła i zakonników, a przede wszystkim o kaplicy zbudowanej i pozostającej pod opieką zarządu miejskiego²¹. Na Rusi katolicy kupcy i rzemieślnicy budowali w miastach i osadach kaplice, które służyły dla celów kultu, a także jako skład towarów. Wyprawom kupieckim towarzyszyli duchowni, którzy odprowadzali w tych kaplicach nabożeństwa²². W Krośnie przy takiej kaplicy miejskiej zamieszkali franciszkanie, pełniąc obowiązki duszpasterzy katolickich osadników.

Gruntna analiza dokumentu królowej Jadwigi z dnia 4 sierpnia 1397 roku pośrednio potwierdza tę tradycję. Gwardian Wawrzyniec z Krakowa w imieniu franciszkańskiej wspólnoty zakonnej w Krośnie wniósł do królowej Jadwigi skargę na burmistrza, rajców i cechmistrzów, że mieszą się w sprawy kościoła i klasztoru. Władze miejskie rościły sobie pretensje do zarządu i opieki nad kościołem, klasztorem, jego wyposażeniem i majątkiem. Patronat rady miejskiej nad kościołem i klasztorem franciszkańskim nie miał podstaw prawnych w fundacji, gdyż według oświadczenia królowej Jadwigi, rada miejska nie udzieliła żadnej pomocy zakonnikom przy budowie i wyposażeniu kościoła i klasztoru. Nie powstały te roszczenia w związku ze zniesieniem samorządu administracyjnego w starej, rolniczej osadzie krośnieńskiej i przejęciem jurysdykcji przez władze miasta zorganizowanego na prawie niemieckim, gdyż w sporze z franciszkanami najbardziej drażliwą była sprawa kontroli przez władze miejskie naczyń liturgicznych i ozdobnego wyposażenia kościoła, które pochodziły z ofiar i darów mieszkańców Krosna. Patronat rady miejskiej był jedynie wynikiem tradycyjnych uprawnień, które wytworzyły się w okresie, kiedy franciszkanie byli rektorami kaplicy Przemienienia Pańskiego, a wła-

²¹ AFKr, *Liber Beneficiorum*, s. 7; ADP (Archiwum Diecezjalne w Przemyślu), Księga Nr 1015: Krosno 3, s. 51.

²² W. Abraham, dz. cyt. s. 45—51.

ścicielami kaplicy i jej wyposażenia były władze miejskie. Decyzją królowej Jadwigi został zniesiony patronat rady miejskiej nad kościołem i klasztorem franciszkańskim. Królowa zabroniła burmistrzowi i rajcom ingerować w sprawy klasztorne pod groźbą surowej kary 1 000 florenów węgierskich na rzecz skarbu królewskiego i 100 florenów na rzecz starostwa sanockiego. Królowa Jadwiga przypomniała rajcom właściwe ich obowiązki. Stanowczo oświadczyła, że radzie miejskiej nie klasztor i kościół franciszkański został poddany, ale miasto Krosno, aby przez ich niedbalstwo i prywatę nie poniosła szkody społeczności miejska²³. Celem zabezpieczenia franciszkanów od wszelkiej ingerencji ze strony rady miejskiej, w 1407 roku król Władysław Jagiełło obstrzył sankcje karne. Zarządził, że w razie skargi wniesionej przez zakonników, rajcy zapłacą karę z prywatnych a nie z publicznych dochodów²⁴.

Według innej tradycyjnej wersji franciszkanie jako rektorzy miejskiej kaplicy Przemienienia Pańskiego, a potem zakonnego kościoła w starej osadzie krośnieńskiej, wykonywali obowiązki parafialne aż do czasu powstania parafii w Krośnie i w okolicznych miejscowościach²⁵. Widowym znakiem spełniania funkcji parafialnych przez zakonników była chrzcielnica, która zapewne znajdowała się w ich kościele w Krośnie, tak jak to było w kościele franciszkańskim we Lwowie²⁶.

Franciszkanie krośnieńscy przez wytrwałą pracę duszpasterską zdobyli sobie poważną pozycję. W Krośnie powstała wspólnota religijnie świadomych i aktywnych katolików. Społeczność krośnieńska bez pomocy możliwych patronów i dobrodziejów wybudowała zakonnikom kościół i klasztor. W Krośnie miała miejsce fundacja zbiorowa. Jest to zjawisko wyjątkowe nawet w skali krajowej. Królowa Jadwiga oświadczyła, że znaną jej jest ofiarność pobożnych ludzi w Krośnie, którzy wybudowali klasztor i kościół, ozdobili świątynię i dobrze zaopatrzyli ją w srebrne naczynia i szaty liturgiczne. Królowa Jadwiga zrobiła przy tym wyrzut patrycjatowi miejskiemu reprezentowanemu przez rajców i starszyznę cechową, że nie poparli tej inicjatywy społecznej. Fundacja zbiorowa kościoła i klasztoru była wielkim sukcesem zakonników św. Franciszka. Wydaje się to świadczyć o zaawansowanym rozwoju

²³ AFKr, Dokument królowej Jadwigi z 4 VIII 1397 r.; AGZ (Akta Grodzkie i Ziemskie, Lwów 1872), t. III nr 44 s. 120—121. Dokument królowej Jadwigi dotyczy wyłącznie franciszkanów. W dokumencie wcale nie występuje typowy dla naszych miast spór rady miejskiej z wójtem dziedzicznym o pełnię władzy w mieście, jak to sugeruje J. Wyrzyski (*Krosno*, t. 1 s. 105).

²⁴ AFKr, Dokument A 1 perg.; AGZ t. III nr 82 s. 161—163.

²⁵ ADP, Księga Nr 1015: Krosno 3, s. 36.

²⁶ W. A b r a h a m, dz. cyt. Dodatki, s. 397—409.

stosunków religijnych szerszych kół społeczności krośnieńskiej, a jednocześnie wskazuje na rozwój stosunków społeczno-gospodarczych²⁷.

Powstanie franciszkańskiego kościoła i klasztoru w Krośnie stawa dwa doniosłe problemy do rozwiązania: lokalizację klasztoru oraz czas jego fundacji. Z dokumentu królowej Jadwigi z dnia 4 sierpnia 1397 roku jasno wynika, że istniały dwie osady krośnieńskie. Przedlokacyjna osada nazwana w dokumencie Krosno, że stała instytucją klasztorną, była położona w pobliżu królewskiego miasta Krosna założonego na wzgórzu w widłach rzek Wisłoka i Lubatówki i otoczonego murem przez Kazimierza Wielkiego²⁸. Pierwotny klasztor franciszkański na pewno nie był budowany na obecnym miejscu w mieście Krośnie, ponieważ ten teren został zakupiony przez franciszkanów w 1400 roku. W ogóle nie mógł się znajdować na terytorium królewskiego miasta Krosna, gdyż dopiero w 1400 roku franciszkanie otrzymali od króla Władysława Jagiełły i starosty sanockiego Ścibora pozwolenie na osiedlenie się w tym mieście, które stanowiło własność królewską²⁹. Dokument królowej Jadwigi w tej części, w której zatwierdza wyposażenie klasztoru przez byłego sołtysa Jana, pozwala dokładnie umiejscowić pierwotny kościół i klasztor franciszkański, a w następstwie przedlokacyjną osadę krośnieńską. Dokument z 1397 roku zawiera opis sytuacyjny ogrodu i łąnu darowanego przez byłego sołtysa Jana franciszkanom. Ogród znajdował się w bezpośrednim sąsiedztwie klasztoru franciszkańskiego, naprzeciw budynku klasztornego, u stóp wzgórza za rzeką Wisłokiem³⁰. Ponieważ dokładnie znane

²⁷ „eleemosinis, ut notum est nobis, quae dictis fratribus per pios homines offerebantur templum et claustrum est erectum”, AFKr, Dokument król. Jadwigi z 4 VIII 1397 r.

Konfrontacja z cytowanymi dokumentami papieskimi, stanem zapotrzebowania religijnego przed powstaniem parafii w Krośnie oraz faktycznym wykonywaniem przez franciszkanów funkcji parafialnych, co doprowadziło do sporu z proboszczem krośnieńskim, wyklucza opinię Józefa Garbacika, wyrażoną w ten sposób: „nie wydaje się słuszne twierdzenie, że klasztor franciszkański, jako istniejący wcześniej od parafii, spełniał funkcję cura animarum”. Działalność parafialna franciszkanów w określonych warunkach w XVI wieku stanowi osobny problem spowodowany brakiem wystarczającej liczby duchowieństwa diecezjalnego, a nie pożarem kościoła parafialnego w Krośnie, jak to podał Józef Garbacik. W 1512 r. nie było pożaru kościoła farnego tylko jego konsekracja. Franciszkanie otrzymali uprawnienia parafialne nie od biskupa, ale od papieża Leona X i to nie tylko w parafii krośnieńskiej (*Krosno*, t. 1 s. 124 przyp. 7).

²⁸ Królowa Jadwiga stwierdza, że klasztor franciszkański razem z jego wyposażeniem darowanym przez byłego sołtysa Jana znajdował się „prope civitatem nostram Crosna”, AFKr, Dokument król. Jadwigi z 4 VIII 1397 r.

²⁹ AGZ t. III nr 77 s. 149—151.

³⁰ Był sołtys krośnieński Jan darował franciszkanom „hortum suum

jest położenie darowanych przez Jana gruntów, które były w posiadaniu franciszkanów do 1950 roku³¹, więc łatwo ustalić, że kościół i klasztor franciszkański znajdował się na prawym brzegu Wisłoka u stóp wzgórza, na którym w 1460 roku powstał kościół św. Wojciecha³². Potwierdza to podanie ludowe, że krzyż, który stał do czasów powojennych w dzielnicy zwanej Zawodzie, był ustawiony na miejscu dawnego kościoła franciszkańskiego.

Spółeczność krośnieńska budując kościół, zlokalizowała go w najdogodniejszym miejscu zgodnie ze swoimi potrzebami religijnymi. Kościół franciszkański nie znajdował się na odludnym miejscu. Na pewno został wystawiony w centrum przedlokacyjnej osady krośnieńskiej na prawym brzegu Wisłoka. Przedlokacyjna osada krośnieńska od strony Korczyny miała charakter rolniczy, gdyż jej mieszkańcy Polacy płacili biskupowi lubuskiemu daninę należną od gruntów proboszczowi. W tej osadzie mieszkali również rzemieślnicy, którzy wybudowali kościół i wyposażyli go w argenterię, a także kupcy, którzy przybywali i osiedlali się w rozwijającym się ośrodku gospodarczym. Instytucja sołectwa wskazuje, że stara osada krośnieńska miała samorząd administracyjny aż do wchłonięcia jej przez rozrastające się królewskie miasto, lokowane na prawie niemieckim³³.

Drugi problem czasu, w którym nastąpiła fundacja klasztoru franciszkańskiego w Krośnie, jest o wiele trudniejszy do ustalenia. Ogólnie można postawić zasadę, że powstanie klasztorów franciszkańskich na Rusi Czerwonej nastąpiło w okresie stabilizacji stosunków politycznych na tym terytorium. Franciszkanie mogli mieć rezydencję w Krośnie w XIII wieku, pełniąc funkcje duszpasterskie przy kaplicy Przemienienia Pańskiego. Proces zakładania domów zakonnych i budowy kościołów wystąpił na początku XIV wieku, o czym świadczy bulla papieża Klemensa V z 1307 roku³⁴. W 1345 roku istniał już samoistny wikariat Rusi, który obejmował według ówczesnego urzędowego wykazu kilkanaście domów zakonnych i placówek misyjnych na Rusi Czerwonej i w Mołdawii³⁵.

cum praedio agri lanei, quod habuit prope civitatem nostram Crosna statim sub monte iacentem trans flumen immediate ex opposito conventus", AFKr, Tekst powyższy znajduje się tylko w oryginalnym dokumencie królowej Jadwigi z 4 VIII 1397 r. Natomiast w AGZ t. III nr 44 s. 120—121 tekst jest zmieniony, gdyż w roku zatwierdzenia tego dokumentu przez króla Władysława Jagiełłę (1407 r.) nie istniał klasztor franciszkański na prawym brzegu Wisłoka.

³¹ AFKr, Kronika klasztoru OO. Franciszkanów w Krośnie 1945—1964, s. 86—87.

³² W. Sarna, dz. cyt. s. 308.

³³ Krosno, t. 1 s. 3—4, 87—93.

³⁴ Bul. Franc. t. V nr 84 s. 35—37.

³⁵ Bul. Franc. t. V s. 602; W. Abraham, dz. cyt. s. 192—194; 414—415; K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 273—277.

Włączenie Krosna do Królestwa Polskiego w 1340 roku przez Kazimierza Wielkiego stworzyło dogodne warunki założenia formalnego konwentu z własnym kościołem i klasztorem, tak jak go poznajemy z dokumentu królowej Jadwigi z 1397 roku.

Klasztor krośnieński nigdy nie posiadał dokumentu fundacyjnego. Wszelkie daty podawane przez tradycję należy traktować ostrożnie, bo nie wiadomo do jakiego odnosi się proces formowania się konwentu. We wszystkich obliczeniach brano pod uwagę tylko pobyt franciszkanów w Krośnie lokowanym na prawie niemieckim. O pierwotnym klasztorze, podobnie jak i o Krośnie przedlokacyjnym, tak dalece zatarła się pamięć, że do dziś uważa się kaplicę Przemienienia Pańskiego za najstarszą część kościoła, utożsamiając ją z pierwotną kaplicą miejską, przy której franciszkanie początkowo zamieszkali i pełnili funkcje duszpasterskie³⁶.

W drugiej połowie XIV wieku franciszkanie wybitnie zwiększyli liczbę misjonarzy pracujących na Rusi i w Mołdawii. Bardzo ożywioną działalność misyjną prowadził na Rusi i w Mołdawii franciszkanin Mikołaj Melsak, któremu w 1370 roku papież Urban V pozwolił wziąć do pomocy w misjach 25 zakonników³⁷. W 1371 roku papież Grzegorz XI pozwolił przybrać wikariuszowi Rusi Mikołajowi z Krosna 30 franciszkanów pochodzących z różnych krajów i ci mogli pójść na misje nawet bez pozwolenia swoich przełożonych³⁸. Prawdopodobnie wśród tych misjonarzy na Rusi był Eryk z Winsen, gdyż łączyła go przyjaźń z długoletnim misjonarzem na tym terytorium Mikołajem Melsakiem³⁹. Zasługi Eryka z Winsen dla konwentu krośnieńskiego, poza możliwością poprzedniej pracy misyjnej, należą do ostatniego etapu formowania się tego domu zakonnego. Biskup Eryk z Winsen, organizując duszpasterstwo w utworzonej w 1375 roku diecezji przemyskiej, oparł się przede wszystkim na swoich współbraciach zakonnych, którzy mieli na terenie diecezji trzy domy zakonne w Przemyślu, Krośnie i Sanoku. Dla tego celu starał się przekształcić wymienione placówki misyjne w formalne konwenty, zwiększając ich obsadę per-

³⁶ Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, t. 1: Województwo krośnieńskie, zes. 1: Krosno, Dukla i okolice, Warszawa 1977 s. 86.

³⁷ Bul. Franc. t. VI nr 1098 s. 445.

³⁸ Bul. Franc. t. VI nr 1154 s. 463.

³⁹ Na transumpcie trzech dokumentów fundacyjnych klasztoru franciszkańskiego w Sanoku z datą 8 IV 1387 r. figuruje nazwisko kustosa mołdawskiego Mikołaja Melsaka przed nazwiskiem wyższego przełożonego klasztorów w Krośnie i Sanoku Janem z Holandii, kustoszem lwowskim. Świadczy to o szczególnych względach, jakimi darzył Mikołaja Melsaka biskup przemyski Eryk z Winsen, który zatwierdził te dokumenty. Wymowny jest fakt sprowadzenia Mikołaja Melsaka z Mołdawii do Krosna, aby załatwić trudne sprawy klasztoru sanockiego u biskupa przemyskiego Eryka z Winsen. W. Abraham, dz. cyt. Dodatki, s. 380—385.

sonalną. W Krośnie podawane tradycyjnie daty 1378 względnie 1379 mogą się odnosić do powstania formalnego konwentu i jego kanonicznej erekcji. Dokument królowej Jadwigi z 1397 roku przedstawia nam już tak utworzony formalny konwent w Krośnie z gwardianem na czele. Wszystkie sprawy klasztorne załatwiał gwardian razem ze wspólnotą konwencką. Konwent w Krośnie posiadał własny kościół i budynek klasztorny. Kościół był ozdobiony i dobrze wyposażony w srebrne naczynia i szaty liturgiczne z ofiar mieszkańców Krosna⁴⁰.

Konwent krośnieński został wyposażony w majątek ziemski. W 1397 roku królowa Jadwiga zatwierdziła nadanie mieszczanina krakowskiego Jana, który był niegdyś sołtysem w Krośnie. Jan zapisał franciszkanom krośnieńskim ogród i łan pola, który posiadał na prawym brzegu Wisłoka w Krośnie. Uczynił to za radą swoich przyjaciół. Jan zrezygnował ze wszystkich uprawnień do tej majątności. Przekazał zakonnikom bez żadnych zobowiązań mszalnych i pozwolił swobodnie dysponować darowizną na cele kościelne⁴¹. Nie wiadomo na jakiej podstawie prawnej franciszkanie przejęli tę majątność, czy oparli się na bulli Klemensa V z 1307 roku⁴², czy na jakimś specjalnym piśmie papieskim. Jest rzeczą znamioną, że na terenach rusko-litewskich doszło do oparcia egzystencji klasztorów franciszkańskich na majątkach ziemskich w odróżnieniu od rdzennej Polski, gdzie ludność katolicka w rozwiniętych ośrodkach miejskich była w stanie utrzymać instytucje kościelne oparte na dobrowolnej ofiarności. Na Rusi za przyjęciem stałych dochodów z majątności przemawiały tamtejsze warunki, słabe zurbanizowanie, a przede wszystkim przewaga liczebna ludności prawosławnej. Bł. Jakub Strepa, misjonarz na Rusi Czerwonej, Podolu i w Mołdawii, gwardian klasztoru franciszkańskiego we Lwowie (1385—1388), wikariusz generalny (1391) i arcybiskup halicki (1391—1409) opowiedział się za tym sposobem utrzymania zakonników, aby ułatwić im prowadzenie akcji misyjnej⁴³.

Drewniany kościół i klasztor franciszkański spalił się przed rokiem 1400 w czasie pożaru Krosna. Wtedy franciszkanie postanowili przenieść się z prawego na lewy brzeg Wisłoka w obręb murów miejskich. Królewskie wolne miasto Krosno, lokowane na prawie niemieckim, było ludne i obronne. Położone na skrzyżowaniu

ważnych szlaków handlowych posiadało doskonałe warunki rozwoju jako poważny ośrodek handlowy i rzemieślniczy⁴⁴. Dnia 13 lutego 1400 roku franciszkanie zawarli umowę z wójtem dziedzicznym Piotrem i z radą miejską, na mocy której zakupili za 300 grzywien groszy praskich czworoboczną parcelę na terenie miasta przy starym murze. Teren zakupiony był położony w południowo-wschodniej części miasta, w narożniku muru zbudowanego przez króla Kazimierza Wielkiego między basztą niższą z jednej strony a basztą wyższą z drugiej strony w pobliżu bramy Węgierskiej. Król Władysław Jagiełło i starosta sanocki Ścibor wyrazili zgodę na tę transakcję⁴⁵. Franciszkanie krośnieńscy przystąpili natychmiast do budowy kościoła z kamienia łamanego i cegły w stylu gotyckim. Jest to dzisiejsze prezbiterium i zakrystia. Osobno stanął drewniany klasztor. W 1402 roku obydwie obiekty były już ukończone, jak to stwierdza dokument wystawiony 26 listopada tegoż roku. W tym dniu wójt dziedziczny Piotr i ławnicy potwierdzili franciszkanom spłatę całej sumy kupna parceli, na której wybudowali obiekty sakralne⁴⁶. Władze miejskie złożyły oświadczenie, że zakupiony grunt stał się wyłączną własnością franciszkanów i na tej parceli wolno im będzie jako właścicielom stawiać budynki dla potrzeb kościoła i klasztoru. Nie ma w tym dokumencie wzmianki o warunku postawionym w 1400 roku, aby nie stawiać budynków przy starym murze celem zapewnienia przejścia dla straży miejskich. Zarząd miasta zobowiązał się, że nie będzie wykonywał żadnej władzy na zakupionej parceli, ani nie będzie się mieszał do spraw klasztornych⁴⁷.

Dokument z dnia 26 listopada 1402 roku ma doniosłe znaczenie dla dziejów miasta Krosna. Franciszkanie po spłaceniu ratami całej sumy za zakupiony teren, ofiarowali miastu na jego ufortyfikowanie 100 grzywien zwykłej monety⁴⁸. Ambitny wójt krośnieński Piotr miał już przygotowany plan modernizacji i rozbudowy systemu obronnego miasta. Przede wszystkim zaplanował otoczyć miasto podwójnym murem i stąd mur zbudowany przez Kazimierza Wielkiego otrzymał nazwę starego muru. W ramach planu ufortyfi-

⁴⁴ J. Wyrozumski, *Rozwój życia miejskiego do połowy XVI w. w: Krosno*, t. 1 s. 85—111.

⁴⁵ AFKr, Dok. A 1 perg.; AGZ t. III nr 77 s. 149—151.

⁴⁶ AFKr, Dok. A 1 perg.; AGZ t. III nr 77 s. 149—151.

⁴⁷ AGZ t. III nr 77 s. 149—151.

⁴⁸ AGZ t. III nr 77 s. 149—151. Streszczenia dokumentów franciszkańskich z lat 1397, 1400 i 1402 dokonane przez Józefa Garbacika są nieścisłe. Błędny jest wniosek, że franciszkanie zapłacili, oprócz ceny zakupu placu, 100 grzywien na budowę spalonego miasta, „aby pozyskać rajców krośnieńskich dla budowy klasztoru i kościoła”. W 1402 r., w którym zakonnicy przekazali 100 grzywien na ufortyfikowanie miasta, budowa obiektów sakralnych była już ukończona (*Krosno*, t. 1 s. 121).

⁴⁰ AGZ t. III nr 44 s. 120—121.

⁴¹ AFKr, Dokument król. Jadwigi z 4 VIII 1397 r.; AGZ t. III nr 44 s. 120—121.

⁴² *Bul. Franc.* t. V nr 84 s. 35—37.

⁴³ W. Abraham, *Jakub Strepa, arcybiskup halicki (1391—1409)*, Kraków 1908 s. 12—14, 34—35, *Regesty* s. 83, 86, *Dodatki IV* s. 96—99, VIII s. 106—107; K. Kantak, *dz. cyt.* t. 1 s. 279, 283—287; A. Zwiercan, *Jakub Strepa*, w: *Hagiografia polska*, Poznań 1971, t. 1 s. 523—531, *Bibliografia* s. 532—535 (R. Gustaw).

kowania miasta, znajdowała się również inkastelacja klasztoru franciszkańskiego. W umowie z dnia 26 listopada 1402 roku ustalono szczegóły inkastecji. Franciszkanie mieli zabezpieczyć okna żelaznymi kratami zarówno w izbie (refektarzu), jak i w celach mieszkalnych. W dowolnym miejscu będzie im wolno przeprowadzić kanał odpływowy pod nowym murem⁴⁹.

Król Władysław Jagiełło w czasie pobytu w Krośnie w jesieni 1407 roku zatwierdził kontrakt kupna przez franciszkanów terenu w obrębie murów królewskiego miasta, na którym wybudowali kościół i klasztor, jako prawdziwy akt fundacji. Ponadto król zwolnił konwent franciszkański od wszelkich podatków i ciężarów państwowych zarówno na tej parceli w mieście, na której stanęły budynki sakralne, jak i na majątku za Wisłokiem, który darował były sołtys krośnieński Jan⁵⁰.

Długoletnia działalność misjonarzy franciszkańskich i dominikańskich okazała się skuteczną. Król Kazimierz Wielki po włączeniu Rusi Czerwonej do Polski planował utworzyć metropolię katolicką na tym terytorium. Tę samą politykę kościelną prowadził jego następca król Ludwik Węgierski oraz namiestnik królewski na Rusi książę Władysław Opolczyk. Przeciwwstawiał się temu biskup lubuski. W Rzymie czynili starania w sprawie utworzenia katolickich diecezji na Rusi franciszkanie, szczególnie wikariusz generalny Rusi Mikołaj z Krosna. Ukoronowaniem tych zabiegów była bulla papieża Grzegorza XI „Debitum pastoralis officii” z dnia 13 lutego 1375 roku, na mocy której zostały utworzone arcybiskupstwo w Haliczu i biskupstwa w Przemyślu, Chełmie i Włodzimierzu. W bulli orzekł papież, że biskupi lubuscy nie mają żadnych praw jurysdykcyjnych na Rusi⁵¹.

Działalność biskupów w nowo utworzonych diecezjach wyraziła się przede wszystkim w organizowaniu sieci parafialnej. Powstały nowe parafie. W metropolii halickiej dochodziło do zatargów między klerem parafialnym a franciszkanami i dominikanami, którzy posługiwali się uprawnieniami papieskimi w swej działalności misyjnej. Zakonnicy powoływali się na przywileje papieskie. Plebani dowodzili, że z chwilą utworzenia metropolii halickiej ziemie czerwonoruskie przestały być terytorium misyjnym⁵².

W pierwszej połowie XV wieku dramatyczny przebieg miał spór plebana krośnieńskiego Klemensa z franciszkanami o pełnienie przez nich funkcji parafialnych. Proboszcz kościoła Trójcy Św. w Krośnie Klemens Mikołaj stał na stanowisku, że w parafii pro-

⁴⁹ AGZ t. III nr 77 s. 149—151.

⁵⁰ AFKr, Dok. A 1 perg.; AGZ t. III nr 77 s. 149—151.

⁵¹ W. Sarna, *Episkopat przemyski obrz. łac.*, Przemyśl 1902, s. 16—22 (bull. Grzegorza XI „Debitum pastoralis officii” z 13 II 1375 r.); W. Abraham, dz. cyt. s. 288—315.

⁵² W. Abraham, dz. cyt. s. 332—335, Dodatki, s. 393—409.

boszcz ma wyłączne prawa duszpasterskie. Tylko rektor kościoła farnego względnie jego zastępca mogą udzielać sakramentów parafianom i słuchać ich spowiedzi. Franciszkanie mogą tylko w tym wypadku słuchać spowiedzi jego parafian, gdy otrzymają od niego specjalne pozwolenie. Franciszkanie krośnieńscy przeciwstawili się temu krańcowemu stanowisku proboszcza krośnieńskiego i odwołali się do biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, który z upoważnienia Stolicy Apostolskiej stał na straży praw parafialnych plebanów i przywilejów duszpasterskich zakonów zebranych w Polsce. Biskup Zbigniew Oleśnicki obłożył klątwą proboszcza krośnieńskiego Klemensa i innych duchownych parafialnych w Krośnie. W 1436 roku pleban Klemens przez prokuratora wniósł sprawę sporu z franciszkanami krośnieńskimi do rozpatrzenia przez sobór w Bazylei. Sobór zwolnił kler diecezjalny w Krośnie z kar kościelnych i oddał sprawę do rozpatrzenia trybunałowi złożonemu z kanonistów. Trybunał orzekł, że sprawowanie sakramentów i wszystkie uprawnienia parafialne należą z prawa do proboszcza. Trybunał uczynił tylko jedyny wyjątek. Nie zatwierdził przymusu spowiadania się parafian u swego proboszcza, jak tego domagał się pleban krośnieński Klemens. Parafianie mogą spowiadać się u tych zakonników, którzy otrzymają pozwolenie od biskupa diecezjalnego lub proboszcza. Krośnieńscy franciszkanie apelowali od tego orzeczenia trybunału do innego trybunału w Bazylei, ale sprawę przegrali. Na usilne zabiegi proboszcza krośnieńskiego sobór w Bazylei nakazał biskupowi przemyskiemu publicznie ogłosić wyrok i obciążyć kosztami wyłącznie franciszkanów. Polecił zastosować wobec nich sankcje kościelne i cywilne z zawieszeniem w tej sprawie indultów papieskich i ustaw zakonu św. Franciszka. Dokument soboru w sprawie sporu plebana krośnieńskiego Klemensa z franciszkanami został wystawiony w Bazylei dnia 23 października 1436 roku⁵³.

Nie wiadomo jakie zamieszanie wywołał dekret bazylejski w diecezji przemyskiej i czy biskup Piotr Chrzastowski egzekwował go. Koncyliaryzm i radykalizm soboru w Bazylei, który ujawnił się w wymienionej decyzji, doprowadził sobór już w 1437 roku do schizmy. W Polsce najwybitniejszą osobistością kościelną i państwową był kardynał Zbigniew Oleśnicki, który popierał franciszkanów. Zasadnicze znaczenie w sprawie duszpasterstwa dominikanów i franciszkanów miały zarządzenia Stolicy Apostolskiej. Krośnieńscy franciszkanie od 1430 roku należeli do prowincji czesko-polskiej. W Polsce obowiązywały wydane dla tego kraju

⁵³ ADP, Księga Nr 291, Summaria Descriptio in Decanatu Crosnensi omnium ecclesiarum parochialium 1691, s. 28—31. Dokument oryginalny, który znajdował się w Archiwum Kościoła Farnego w Krośnie, został zniszczony w czasie II wojny światowej.

dwie bulle papieża Benedykta XI (1303—1304) w sprawie duszpasterstwa zakonów żebrzących. Dominikanie i franciszkanie mogli głosić kazania i słuchać spowiedzi bez wiedzy proboszczów. Wierni mogli sobie wybierać kościoły zakonne na miejsce wiecznego spoczynku⁵⁴. W 1400 roku Stolica Apostolska zleciła arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i biskupowi krakowskiemu czuwać, aby plebani nie stawiali przeszkód franciszkanom prowincji czesko-polskiej w głoszeniu kazań i słuchaniu spowiedzi wiernych, jeżeli ich o to proszą⁵⁵. Na Rusi Czerwonej postępowała kolonizacja ludności katolickiej, ale stosunkowo mała była liczba parafii katolickich i przewagę mieli prawosławni. W tak specyficznych warunkach biskup przemyski Maciej w 1408 roku wydał wytyczne w sprawie wykonywania duszpasterstwa przez dominikanów i franciszkanów. Biskup Maciej ustalił, że na terenie parafii proboszcz udziela chrztu i sakramentu namaszczenia chorych, zakonnicy tylko za jego pozwoleniem. Franciszkanie i dominikanie zaproszeni przez właścicieli ziemskich w razie braku duszpasterzy mogą odprawiać nabożeństwa, chrzcić i udzielać innych sakramentów ich rodzinom za pozwoleniem biskupa. Zakonnicy w swoich kościołach mogą głosić kazania i spowiadać parafian i przybyszów, a także chorych w ich domach. Franciszkanie i dominikanie mają oddawać plebanowi czwartą część dochodu z pogrzebów i zapisów testamentowych parafian, natomiast są wolni od tego obowiązku, gdy ziemianie, kupcy i inni przybysze, którzy nie są poddanyymi proboszcza, wybiorą sobie kościół zakonny na miejsce wiecznego spoczynku⁵⁶.

W sporze franciszkanów z plebanem krośnieńskim na czoło wysunęła się sprawa słuchania spowiedzi w ich kościele zakonnym. Jest rzeczą zrozumiałą, że ludność Krosna przywiązała się do zakonników, którzy prowadzili działalność duszpasterską przez dłuższy okres czasu niż parafia. Franciszkanie zdobyli zaufanie ludności, która chętnie gromadziła się w ich kościele i korzystała z ich usług duchownych.

Klasztor franciszkański w Krośnie nie miał znaczenia tylko lokalnego. Stanowił punkt oparcia dla akcji misyjnej na Rusi. Ta rola Krosna wystąpiła szczególnie po unii Polski z Litwą w 1386 roku. Olbrzymie tereny rusko-litewskie stały otworem dla pracy misyjnej. Na Ruś i Litwę przybywali liczni misjonarze franciszkańscy i zakładali klasztory⁵⁷. Celem prowadzenia skutecznej akcji

⁵⁴ AFW (Archiwum klasztoru OO. Franciszkanów w Warszawie), B. Makowski, *Thesaurus Provinciae Poloniae*, rkps, s. 61.

⁵⁵ AFW, B. Makowski, rkps cyt. s. 61; Bul. Franc. t. VII nr 248 s. 82, nr 349 s. 120.

⁵⁶ W. Abraham, dz. cyt. Dodatki, s. 393—409.

⁵⁷ Bul. Franc. t. VII nr 1493 s. 561.

misyjnej w łonie obydwu zakonów dominikanów i franciszkanów powstało Towarzystwo Pielgrzymujących dla Chrystusa⁵⁸. Na terenach rusko-litewskich wędrujący misjonarze franciszkańscy głosili Ewangelię. Pomoc niesli im katolicy osadnicy⁵⁹. Apostolat laikatu został ujęty w organizację tzw. bractwa Wikariatu. Na terenie Krosna powstało to stowarzyszenie. Znaną jest lista przyjętych do tego bractwa Wikariatu z 1422 roku. Wikariusz generalny Rusi, Podola i Wołoszczyzny Marek Słowianin z Kandii, na mocy władzy otrzymanej od papieża Marcina V, przyjął do łask i przywilejów duchownych franciszkańskiego wikariatu Rusi wielu mieszczan krośnieńskich. Krośnieńscy „bracia i siostry” mogli wzywać w niebezpieczeństwie życia franciszkanów, a ci mieli władzę rozgrzeszać ich ze wszystkich grzechów i zamieniać im pokutę. Członkowie tego stowarzyszenia mogli brać udział w nabożeństwach klasztornych, spowiadać się, przyjmować Najświętszy Sakrament i chować się w kościołach franciszkańskich. Po śmierci uczestniczyli w modłach odprawianych za braci w kościele franciszkańskim⁶⁰. Bractwo Wikariatu było pierwotną formą kościelnych organizacji świeckich katolików na terytorium państwa polskiego⁶¹.

We wszystkich zachowanych dokumentach, począwszy od aktu królowej Jadwigi z 1397 roku, placówka franciszkańska w Krośnie występuje jako formalny konwent. Na czele wspólnoty klasztornej stał gwardian. W klasztorze istniał podział obowiązków. Sprawy zaopatrzenia klasztoru załatwiał prokurator. W pracy duszpasterskiej wyróżniał się kaznodzieja. Zdaje się, że wszyscy kapłani zakonni byli spowiednikami, gdyż pleban krośnieński Klemens wniósł imiennie skargę przeciwko pięciu zakonnikom⁶². Z najstarszych dokumentów znani są imiennie następujący gwardiani: Wawrzyniec z Krakowa w 1397 roku⁶³, i Mikołaj w 1400 ro-

⁵⁸ Bul. Franc. t. VII nr 267 s. 88—89, nr 268 s. 89—92, nr 432 s. 174—175, nr 1487 s. 556—557, nr 1488 s. 557—559, nr 1492 s. 560—561, nr 1493 s. 561; R. J. Loenertz, *La Société des Frères Pègrinants*, t. 1, Rome 1937.

⁵⁹ Bul. Franc. t. VII nr 1487 s. 556—557.

⁶⁰ AFKr, Dok. A 2 perg.; A. Karwacki, *Inwentarze i streszczenie uporządkowanego Archiwum konwentu OO. Franciszkanów w Krośnie*, s. 19. (Sporządzone na początku XX wieku przez o. Alojzego Karwackiego wypisy dokumentów i innych materiałów źródłowych, dla dziejów franciszkańskich przedstawiają wielką wartość i niejednokrotnie jedyną ze względu na zniszczenie oryginalnych źródeł).

⁶¹ B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne” 10 (1967) nr 1 s. 289—356.

⁶² ADP, Księga Nr 291, s. 28—31.

⁶³ AGZ t. III nr 44 s. 120—121.

ku⁶⁴. W 1436 roku w konwencie krośnieńskim przebywali Mikołaj gwardian, Zygmunt kaznodzieja, Mikołaj prokurator i dwaj kapłani Jodok i Augustyn⁶⁵. Zakonnicy krośnieńscy podlegali wyższym przełożonym. W 1387 roku przebywał w Krośnie Jan z Holandii kustosz lwowski razem z Mikołajem Melsakiem kustoszem mołdawskim⁶⁶. W 1422 roku przyjął mieszczan krośnieńskich do bractwa Wikariatu wikariusz generalny Marek Słowianin z Kandii, który miał swą siedzibę we Lwowie⁶⁷.

W okresie misyjnym nie znamy kandydatów do zakonu, którzy pochodzili z Krosna. Nie możemy z całkowitą pewnością twierdzić czy zasłużony wikariusz Rusi Mikołaj z Krosna pochodził z tego miasta nad Wisłokiem. Zrozumienie potrzeb kościelnych Rusi Czerwonej, aktywizacja działalności misyjnej franciszkanów i skuteczna akcja w Rzymie i na dworze króla Ludwika Węgierskiego w sprawie utworzenia metropolii halickiej przemawiają za tą ewentualnością⁶⁸.

Z Krosnem związany był Eryk z Winsen, jeden z najwybitniejszych franciszkanów okresu misyjnego. Być może, że przed biskupstwem przebywał w krośnieńskim klasztorze jako misjonarz na Rusi. Papież Grzegorz XI mianował go 13 kwietnia 1377 roku biskupem przemyskim. Eryk z Winsen stał się faktycznym organizatorem diecezji przemyskiej. Po przybyciu do Przemyśla zamienił kościół franciszkański na katedrę, zorganizował kapitułę, uposażył katedrę i kapitułę. W czasie swego biskupstwa podwoił liczbę parafii. Pozostawił po sobie pamięć wzorowego pasterza diecezji. Z pochodzenia Niemiec żył się ze swoją nową ojczyzną. O duchowości jego świadczy statut, jaki nadał kapitule przemyskiej. Przedstawił w nim program pracy duszpasterskiej na Rusi. Eryk z Winsen posiadał obok przemyskiej swoją rezydencję w Krośnie, zwaną pałacem biskupim. Dwór, w którym mieszkał posiadał kaplicę, a w wielkiej izbie dokonywały się donioślejsze wydarzenia⁶⁹.

⁶⁴ AGZ t. III nr 77 s. 149—151.

⁶⁵ ADP, Księga Nr 291, s. 28—31.

⁶⁶ W. Abraham, dz. cyt. Dodatki, s. 380—385.

⁶⁷ AFKr, Dok. A 2 perg.

⁶⁸ A. Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae, Romae* 1860, t. 2 nr 277, 278; tenże, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, Romae* 1860, t. 1 nr 726, 900, 908, 909; Bul. Franc. t. VI nr 1154 s. 463, nr 1154 a, s. 463—464, nr 1209 s. 484, nr 1284 s. 515; W. Abraham, dz. cyt. s. 292—295; K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 278—279.

⁶⁹ W. Sarna, *Episkopat przemyski o. ł.*, Przemyśl 1902, s. 23—30; P. Dąbkowski, *Stosunki kościelne Ziemi Sanockiej w XV stuleciu*, Przemyśl 1922 s. 8; K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 280—282; J. Kwolek, *Eryk z Winsen*, PSB (Polski słownik biograficzny, Kraków 1939—1946) t. 5 s. 292—293; tenże, *Początki biskupstwa przemyskiego*, „Nasza Przeszość” t. 43 (1975) s. 7—25.

II

Na Rusi Czerwonej dokonały się w XIV i XV wieku zasadnicze przeobrażenia kościelne. W 1375 roku została utworzona nowa prowincja kościelna z siedzibą w Haliczu a później we Lwowie. W następstwie tego doniosłego wydarzenia, postępowała rozbudowa struktur wewnątrzdiecezjalnych i rozwijała się sieć parafialna. W zakonie franciszkańskim wystąpiły również zmiany organizacyjne. W 1430 roku kapituła generalna zakonu w Asyżu postanowiła znieść wikariaty generalne. Do prowincji czesko-polskiej włączono z wyjątkiem Mołdawii kustodię lwowską z ośmioma konwentami. W XV wieku klasztory franciszkańskie na Rusi upodobniły się sposobem życia i metodami pracy duszpasterskiej do konwentów w prowincji czesko-polskiej⁷⁰. Franciszkanie umiejętnie dostosowali się do zachodzących zmian. Po okresie misyjnym nadali nowe ukierunkowanie swej pracy duszpasterskiej. Warunki lokalne wywierały wpływ na działalność duszpasterską zakonników.

W XV i XVI wieku Krosno stało się ważnym ośrodkiem handlowo-rzemieśniczym w ziemi sanockiej. Miasto rozwijało się dzięki korzystnemu położeniu na ważnych szlakach handlowych na pograniczu Węgier. Posiadało komorę celną i prawo składu. Duże znaczenie miały miejscowe targi i jarmarki. Rozległy był jego regionalny rynek handlowy. Do miasta należały cztery wsie. Korzystne warunki zwiększała jego obronność. Wprawdzie Sanok był stolicą polityczną, ale w ziemi sanockiej najważniejszym centrum gospodarczym a także kulturalnym stało się Krosno. Pod koniec XVI wieku Krosno liczyło około 2400 mieszkańców⁷¹. Miasto ozdabiała piękne świątynie i kamienice mieszczkańskie. Włoch Jan Donat Caputo z Kupertynu, wizytujący w 1598 roku konwent franciszkański, podziwiał piękną panoramę zamożnego miasta Krosna⁷². W widoku panoramicznym miasta Krosna dominowały dwa monumentalne obiekty sakralne: fara i kościół franciszkanów⁷³.

Franciszkanie przeprowadzili w XV wieku rozbudowę kościoła. Chodziło o powiększenie świątyni dla masowego pomieszczenia wiernych. Rozbudowa poszła w kierunku północno-zachodnim. Wzniesiono trzy nawy równej wysokości. Dotychczasowy kościół zbudowany w latach 1400—1402 stał się prezbiterium w posze-

⁷⁰ K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 293—294.

⁷¹ J. Wyrozumski, *Rozwój życia miejskiego do połowy XVI w.*, w: *Krosno*, t. 1 s. 85—111.

⁷² „Crosna in Podgoria... civitas nobilis, in eminenti loco sita, muro cincta, domibus lapideis ornata... emporio novo, quod ex Ungaria devenit insignis, in finibus Ungariae sita”, AFKr, A. Karwacki, *Inwentarze*, s. 129.

⁷³ Widok Krosna w dziele: G. Braun, A. Hoghenberg, *Civitates Orbis Terrarum, Coloniae 1577—1618*. Zob. *Krosno, plan miasta*, Warszawa 1977.

rzoney świątyni. Przestrzeń między zakrystią a lewą nawą kościoła wypełniła zbudowana kaplica Przemienienia Pańskiego, upamiętniająca pierwotną kaplicę, przy której pracowali misjonarze franciszkańscy⁷⁴. Następnym etapem prac prowadzonych w kościele było ujednoczenie świątyni. Prezbiterium było zbudowane na niższym tarasie niż reszta świątyni. Świadczy o tym cokół biegnący wokół prezbiterium i naw bocznych. W prezbiterium wykonano nasyp i podwyższono posadzkę do poziomu posadzki nawy głównej. Prawdopodobnie podwyższono również sklepienie w prezbiterium. Na kamiennych zwornikach ozdobnego gwiazdźstego sklepienia dłutem rzeźbiarza zostały wykonane bogate rozety i tarcze herbowe. Kościół został zbudowany w rozpowszechnionym wówczas w Polsce stylu gotyckim⁷⁵. Brak dokumentów nie pozwala stwierdzić w jakim okresie przeprowadzono rozbudowę franciszkańskiej świątyni. Na pewno nie trwała ona cały wiek. Dokument z 1510 roku nie odnosi się do budowy świątyni franciszkańskiej, gdyż w tym czasie obchodzono rocznicę konsekracji kościoła⁷⁶. Sposób przeprowadzenia rozbudowy i styl architektoniczny krośnieńskiej świątyni franciszkańskiej wykazuje podobieństwo do franciszkańskiego kościoła w Krakowie, którego rozprzestrzenienie w 1436 roku zostało ukończony⁷⁷. Zakonnicy krośnieńscy czerpali wzory z Krakowa, w którym odbywali nowicjat i studia. Przypuszczalnie rozbudowa krośnieńskiej świątyni franciszkańskiej miała miejsce w pierwszej połowie XV wieku.

Krośnieńscy zakonnicy po wystawieniu okazałej świątyni przystąpili do budowy klasztoru. Z dokumentów znane są dwa etapy tej budowy, które nadały mu dzisiejszy wygląd, jeden na początku a drugi na końcu XVI wieku. Sprawa budowy klasztoru z konieczności była synchronizowana z realizacją systemu obronnego miasta Krosna. Krosno lokowane na prawie niemieckim miało naturalną obronność; było położone na wzgórzu w widłach rzek Wisłoka i Lubatówki. O obronności miasta nie tylko decydowały warunki terenowe, ale przede wszystkim fortyfikacje. Kazimierz Wielki otoczył miasto obronnym murem. Franciszkanie wzniesli kościół i klasztor w południowo-wschodnim narożniku tego muru zwanego starym murem. Wójt dziedziczny Piotr podjął plan otoczenia miasta podwójnym murem celem wzmocnienia jego obronności. Franciszkanie włączyli się do tej akcji, ofiarując 100 grzywien

⁷⁴ J. Ross, *Przeszłość artystyczna i zabytki sztuki Krosna i okolicy*, w: *Krosno*, t. 1 s. 297–339; *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa*, tom 1 zes. 1: *Krosno, Dukla i okolice*, Warszawa 1977 s. 83–89.

⁷⁵ AFK (Archiwum klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie), A. Karwacki, *Pamiętniki*, t. I s. 103.

⁷⁶ AFKr, Dok. A 5 perg.

⁷⁷ K.S. Rosenbaiger, *Dzieje kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie w wiekach średnich*, Kraków 1933 s. 93–122.

zwykłej monety na rozbudowę i modernizację systemu obronnego miasta. Na mocy umowy zawartej z urzędem miejskim 26 listopada 1402 roku kościół i klasztor został inkastelowany⁷⁸. Konfiguracja terenu, na którym w XIV wieku zostało lokowane miasto Krosno była w średniowieczu odmienna od stanu dzisiejszego. W zespole franciszkańskim teren opadał tarasami w stronę starego muru zbudowanego przez Kazimierza Wielkiego. Wskazuje na to budowa kościoła na dwu poziomach, wyższym — naw, i niższym — prezbiterium. Cokół obiegający prezbiterium jest o metr niższy od poziomu cokołu ścian bocznych. Potwierdza tę hipotezę dokument kupna parceli od miasta przez franciszkanów z 1400 roku. W dokumencie władze miejskie zastrzegły, że franciszkanie pozostawią przejście obok starego muru dla straży miejskiej i nie będą budynków opierali o mur⁷⁹. Dziś jest to niemożliwe ze względu na wysoką szkarpe. Otóż ta szkarpa jest sztucznym nasypem, wałem, drugim elementem zespołu warownego miasta Krosna⁸⁰. Również po drugiej stronie bramy Węgierskiej wznosił się bardzo wysoki wał⁸¹. Miasto zostało otoczone wałem i stąd pochodzi nazwa ulicy Podwale. Dopiero na wale wystawiono drugi mur obronny zwany wyższym. Proces rozbudowy systemu obronnego miasta Krosna trwał zapewne przez cały wiek XV. Na początku XVI wieku zasłużył się dla obronności miasta Krosna rajca miejski Łukasz Wilusz. W uznaniu zasług król Zygmunt Stary obdarzył go łanem pola⁸². Mieszkańcy Krosna dbali o swoje mury. Chłopi z wsi podległych jurysdykcji miejskiej pracowali nad budową wałów i murów⁸³.

Rajca miejski Łukasz Wilusz razem ze swoją wpływową w mieście córką Julianą, żoną rajcy miejskiego Jana Zeydla, rozpoczęli budowę klasztoru franciszkańskiego, włączając go w kompleks fortyfikacji. Dotychczasowy klasztor był drewniany. Inkastelowany

⁷⁸ Franciszkanie złożyli dar „in adiutorium munitionis civitatis Cronsensis”, AFKr, Dok. A 1 pap.; AGZ t. III nr 77 s. 149–151.

⁷⁹ AGZ t. III nr 77 s. 149–151.

⁸⁰ W 1976 r. wskutek podwyższenia poziomu obwodnicy miejskiej o 3,5 m obniżono w panoramie miasta w zespole franciszkańskim dobrze zachowany historyczny wał obronny, zwany dzisiaj szkarpą franciszkańską.

⁸¹ WAP Kraków-Wawel (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie na Wawelu), Teki Schneidera, Sygn. 823: Krosno, miasto, przywiłaje, Dok. 10 VI 1762 r.; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4 cz. 3, Kraków 1905, s. 1117–1125; W. Sarna, dz. cyt. s. 321.

⁸² „Quia habentes in prospectu diligentiam famati Lucae Wilusch Consulis Cronsensis quam in reformanda et munienda civitate ipsa Cronsensis sua dexteritate sedulo exhibet” król Zygmunt darował mu łan pola, AFKr, Liber Beneficiorum, s. 147–149.

⁸³ W. Sarna, dz. cyt. s. 215; J. Widowski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973 s. 227–236.

klasztor otrzymał z dwu stron potężne kamienno-ceglane mury, grubości ponad półtora metra z sztabami żelaznymi w oknach. Od tych ścian biegi dalej w obydwu kierunkach nowy mur miejski. Nadbudowa klasztoru pozostała jeszcze do końca wieku drewniana⁸⁴. Dopiero w 1591 roku wojewoda sandomierski Jerzy Mniszech wystawił piętrowy klasztor murowany. Na dole w klasztorze znajdowały się dwie duże izby (refektarze letni i zimowy) oraz kuchnia, a na piętrze cele mieszkalne zakonników. Na uwagę zasługuje w refektarzu dekorowany strop modrzewiowy z belką, zwana tragarzem i z wrytym na niej napisem⁸⁵. W ocenie wizytatora Włocha Jana Donata Caputo, klasztor robił wrażenie raczej pałacu czy zamku niż tradycyjnego klasztoru⁸⁶. W XVI wieku cały zespół franciszkański ze wszystkich stron był otoczony murem. Z dwóch stron zespół franciszkański otaczał podwójny mur zwany wyższy i niższy. W międzymurzu był wał obronny⁸⁷. Zespół franciszkański był obronną fortecą i z tego względu ulica, która biegnie wzdłuż klasztoru otrzymała nazwę Fortecznej. Od strony północno-wschodniej za podwójnym murem prowadziła droga do młynów, a za nią znajdowała się młynówka doprowadzająca z Wisłoka wodę na blich. Dopiero w pewnym oddaleniu płynął Wisłok⁸⁸. Miasto Krosno otaczał podwójny mur z dwoma bramami Krakowską i Węgierską oraz 18 basztami. W zespole franciszkańskim znajdowała się baszta zwana Krawiecką. Początkowo miasto zastrzegło sobie do niej przejście przez podwórze. Baszta była drewniana na podmurówce. W 1651 roku zarząd miasta przekazał ją na własność franciszkanom pod tym warunkiem, że ją przerobią na murowaną. Konwent zobowiązał się w razie napadu nieprzyjacielskiego obsadzić basztę własną załogą i w tym celu mieć zawsze armatki i inną broń. Rzeczywiście w późniejszych inwentarzach klasztornych znajdują się spisy broni palnej⁸⁹. System obronny zarówno w zespole franciszkańskim, jak i w całym mieście zdał dobrze egzamin w 1657 roku w czasie oblężenia Krosna przez armię księcia siedmiogrodzkiego Jerzego II Rakoczego⁹⁰. Inkastelowany klasztor franciszkański był położony w pobliżu południowej bramy miejskiej

⁸⁴ WAP Kraków-Wawel, Teki Schneidera, Sygn. 821, plan kościoła i klasztoru franciszkańskiego w Krośnie z 1788 r.; AFKr, Fasc. E 4; Liber Beneficiorum, s. 139—142.

⁸⁵ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 72, 129, 138; *Katalog zabytków sztuki. Seria nowa*, t. 1 zes. 1: *Krosno, Dukla i okolice*, s. 89.

⁸⁶ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 129.

⁸⁷ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 129; WAP Kraków-Wawel, Teki Schneidera, Sygn. 821, plan kościoła i klasztoru franciszkańskiego w Krośnie z 1788 r.

⁸⁸ J. Garbaciak, *Zabudowa Krosna w XVI wieku*, w: *Krosno*, t. 1 s. 119—169. Por. w tym dziele szkic zabudowy na stronie 123.

⁸⁹ AFK, A. Karwacki, *Pamiętniki*, t. I s. 90—91.

⁹⁰ ADP, *Księga Nr 291*, s. 462—464; W. Sarna, dz. cyt. s. 177.

zwanej Węgierską i od niej do murów franciszkańskich wiodła wąska ulica. Z rynku do kościoła prowadziła ulica Wąska zwana również Do Franciszkanów. W kamienicy na rogu ulicy Franciszkańskiej i rynku urzędowała rada miejska. Przy ulicy Franciszkańskiej znajdował się szpital dla ubogich⁹¹.

Klasztor-forteca nie decydował jeszcze o znaczeniu franciszkanów w Krośnie. Zasadniczym elementem pozycji konwentu byli zakonnicy żyjący we wspólnocie konwenckiej oraz potrzebujący ich i popierający społeczeństwo. Dzięki ofiarności mieszkańców Krosna mogli franciszkanie wystawić okazały kościół w stylu gotyckim. Drugi etap prac w kościele stanowiło ozdabianie i wyposażanie wnętrza świątyni. W tym celu prowincjał czesko-polski Walenty z Krosna postarał się w 1510 roku w Rzymie o odpusty dla ofiarodawców⁹². W świątyni, która wówczas miała tylko jedną kaplicę, wystawiono 11 ołtarzy⁹³. W rzeźbionym ołtarzu wielkim, z połączonymi statuami świętych, umieszczono piękne cyborium. W środkowej części ołtarza znajdował się obraz Matki Boskiej Anielskiej, a w górnej części — Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. W prezbiterium były po obydwu stronach stalle z obrazami i rzeźbami. Pracom restauracyjnym i upiększającym świątynię towarzyszyło zaopatrywanie zakrystii w kielichy, księgi i szaty liturgiczne jak to podkreśla dokument rzymski z 1510 roku⁹⁴. Bakałarz sztuk wyzwolonych i rajca miejski Jan Zeydel z żoną Julianą ofiarowali 11 florenów w złocie na sprawienie złotistego ornatu, który kosztował 60 florenów⁹⁵.

Franciszkanie po wybudowaniu i ozdobieniu obszernej świątyni mogli w niej skupić wielką liczbę wiernych i na nich oddziaływać. Wiele elementów złożyło się na szczególną atrakcyjność kościoła zakonnego w Krośnie. Odprawiły się tu uroczyste nabożeństwa z procesjami, głoszone często kazania, wierni mogli korzystać z indywidualnych usług duchownych w konfesjonale i zyskiwać odpusty. Na frekwencję mieszkańców Krosna i okolicznych wsi wpływał fakt, że kościół franciszkański stał się ośrodkiem kultu Matki Bożej. Świątynia była pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny. W XV wieku zakonnicy skupili w swej świątyni grupę ludzi świeckich w założonym bractwie Najświętszej Maryi Panny. Było ono zorganizowane, a na jego czele stali starsi. Droga zapisów stało się właścicielem dwu ogrodów w mieście⁹⁶. Na początku XVI wieku bractwo wykazało wielką aktywność. W związku z tą

⁹¹ AFKr, Dok. A 3 perg.; ADP, *Księga Nr 2029*: Krosno 10, s. 75.

⁹² AFKr, Dok. A 4 perg.

⁹³ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 129, 139.

⁹⁴ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 129, 130—131, 133—137; W. Sarna, dz. cyt. s. 294.

⁹⁵ AFKr, Liber Beneficiorum, s. 140.

⁹⁶ AFKr, Fasc. G. (1492, 1515 r.).

działalnością stowarzyszenia zostały w 1510 roku nadane odpusty świątyni franciszkańskiej. Głównym świętem odpustowym stało się Poczęcie Najświętszej Maryi Panny obchodzone 8 grudnia⁹⁷. W 1513 roku prowincjał Walenty z Krosna uzyskał od papieża Leona X wyjątkowy przywilej na odbywanie poza obrębem kościoła publicznych procesji z Najświętszym Sakramentem w siedem świąt Najświętszej Maryi Panny i w niektóre uroczystości świętych⁹⁸. Juliana żona rajcy miejskiego Jana Zeydla zapisała 20 florenów węgierskich w złocie, aby po wieczne czasy odbywała się procesja wokół kościoła w święta Matki Bożej⁹⁹.

Franciszkanie w Polsce obok prac duszpasterskich w skali masowej prowadzili szereg akcji specjalnych. Obsługiwali skupiające się przy ich kościołach bractwa. Podobną do działalności w bractwach była akcja duszpasterska w poszczególnych grupach narodowościowych. Obcokrajowcy obierali sobie franciszkanów na kapelanów swojej grupy narodowej. W Krakowie franciszkanie sprawowali opiekę duszpasterską nad Niemcami, Węgrami i Włochami, którzy mieli przy ich kościele odrębne kaplice¹⁰⁰. W czasie lokacji na prawie niemieckim napłynęło do Krosna i kilku okolicznych wsi sporo osadników Niemców¹⁰¹. Franciszkanie krośnieńscy pełnili misję religijną wobec wszystkich, którzy potrzebowali ich opieki duchownej i do nich się zwracali. Spolonizowani mieszczańskie pochodzenia niemieckiego uczęszczali do kościoła franciszkańskiego, o czym świadczą takie nazwiska jak Łukasz Wilusz czy Jan Zeydel. Do bractw w kościele franciszkańskim wpisywali się członkowie o nazwiskach niemieckich. Z kolonistów niemieckich pochodził gwardian krośnieński w latach 1518—1520 Jan z Mühlhausen z Saksonii. Był członkiem prowincji czesko-polskiej i prawdopodobnie wstąpił do zakonu w Krośnie, w którym mieszkali jego krewni¹⁰². W Krośnie i okolicy było wielkie zapotrzebowanie społeczne na duszpasterstwo specjalne wśród osadników niemieckich, tym bardziej że aż do reformacji Niemcy na ogół zachowali swą odrębność narodową. Franciszkanie nie podjęli w Krośnie specjalnego duszpasterstwa wśród osadników niemieckich. Nie uczynił tego bł. Jan z Dukli jako gwardian klasztoru w połowie XV wieku, chociaż we Lwowie pełnił obowiązki kaznodziei niemieckiego, ani Niemiec Jan z Mühlhausen. Zdaje się, że wpłynęły na to jeszcze czternastowieczne stosunki kościelne w Krośnie. Franciszkanie pełnili obowiązki duszpasterskie w przedlokacyjnym

⁹⁷ AFKr, Dok. A 4 perg.

⁹⁸ AFKr, Dok. A 5 perg.

⁹⁹ AFKr, Liber Beneficiorum, s. 140.

¹⁰⁰ K. S. Rosenbaiger, dz. cyt. s. 123—132.

¹⁰¹ A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340—1650*, Wrocław 1962, s. 200—205.

¹⁰² AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 67; *Krosno*, t. 1 s. 168.

1. Widok kościoła franciszkańskiego w Krośnie od ul. Franciszkańskiej. Fot. W. Niepokój

2. Widok kościoła i klasztoru franciszkańskiego w Krośnie od strony południowo-wschodniej. Fot. W. Niepokój

3. Wnętrze kościoła franciszkańskiego w Krośnie

Krośnie zamieszkałym przez Polaków. Dopiero w 1400 roku po spaleniu się klasztoru przenieśli się do królewskiego miasta Krosna. W lokowanym na prawie niemieckim Krośnie osadnicy niemieccy skupili się przy farze. W kościele farnym znajdowała się kaplica niemiecka, nazwana później Szkaplerzną. Część patrycjatu utrzymywała kaznodzieję niemieckiego¹⁰³.

W XV wieku krośnieńscy franciszkanie zapoczątkowali nowy kierunek duszpasterstwa, który głównie zdecydował o ich pozycji religijnej i kulturalnej w późniejszych wiekach. Po włączeniu Rusi Czerwonej do Polski przez Kazimierza Wielkiego wystąpiła pewna forma osadnictwa, którą można nazwać osadnictwem szlacheckim. Nadania królewskie dały początek nowej prywatnej własności szlacheckiej. Na przełomie XIV i XV wieku istniała w ziemi sanockiej duża ilość dóbr szlacheckich. Były to zespoły magnackie, ale przeważały drobne majątki właścicieli ziemskich. Wielu spośród szlachty trzymało w zastawach lub dzierżawach wsie królewskie, a także niektóre wsie szlacheckie. Wsie królewskie stanowiły uposażenie urzędników. W żyznej kotlinie krośnieńsko-sanockiej powstały liczne dwory mało- i średniozamożnej szlachty¹⁰⁴.

Nie wszyscy właściciele ziemscy mogli zakładać łacińskie parafie względnie utrzymać kapelanów. Na problem duszpasterstwa wśród licznie osiadłej szlachty zwrócił uwagę biskup przemyski Maciej w 1408 roku. Biskup orzekł jako rozjemca w sporze między klerem diecezjalnym a dominikanami i franciszkanami, że ci ostatni za pozwoleniem biskupa ordynariusza w razie braku kapłanów mogą w majątkach szlacheckich odprawiać nabożeństwa i udzielać rodzinom szlacheckim sakramentów łącznie z chrztem¹⁰⁵. W ziemi sanockiej istniały dwa klasztory, obydwa franciszkańskie w Sanoku i Krośnie. Z inicjatywy prowincjała czesko-polskiego Walentego z Krosna 7 maja 1513 roku papież Leon X udzielił gwardianowi krośnieńskiemu szerokich uprawnień duszpasterskich, a właścicielom parafialnych. Papież orzekł, że zakon św. Franciszka jest powołany do niesienia pomocy Kościołowi, przeto krośnieńscy franciszkanie w razie występującego braku duchowieństwa diecezjalnego w Krośnie i rejonie krośnieńskim mogą pełnić obowiązki parafialne i sprawować sakramenty święte. Zakonnicy w wyszcze-

¹⁰³ W. Sarna, dz. cyt. s. 257; *Krosno*, t. 1 s. 168. Twierdzenie Józefa Garbacika, że pierwotnie franciszkanie byli związani z grupą niemiecką, jest sprzeczne z jego własnym ustaleniem, że Niemcy utrzymywali w Krośnie odrębną i nie związaną z franciszkanami instytucję kaznodziei niemieckiego. (*Krosno*, t. 1 s. 168).

¹⁰⁴ P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku*, Lwów 1939, s. 139–161; A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*, Wrocław 1962 s. 66–83.

¹⁰⁵ W. Abraham, dz. cyt. Dodatki, s. 397–409.

gólnionych warunkach mogli udzielać chrztu w macierzystym kościele parafialnym w Krośnie i w razie potrzeby w innych miejscowościach. Śluby wiernych mogły być zawierane nie tylko w kościele parafialnym, ale i franciszkańskim. W tejże świątyni zakonnej mieli prawo udzielać Komunii św. w każdym czasie również w okresie wielkanocnym. Ponadto gwardian otrzymał władzę rozgrzeszania od wypadków zarezerwowanych papieżowi. Admisję tego dokumentu dał arcybiskup lwowski i biskup przemyski¹⁰⁶. Duszpasterstwo franciszkanów krośnieńskich zachowało jeszcze na długo charakter na pół misyjny.

Wokół kościoła franciszkańskiego w Krośnie skupiała się zarówno miejscowa ludność, jak i okoliczna szlachta dzięki atrakcyjnym kazaniom, nabożeństwom, procesjom oraz spowiedzi. Szlachta z Podkarpacia przyjeżdżała do Krosna w celach religijnych i gospodarczych. Korzystała z usług duchownych zakonników w ich świątyni, a również w miejscach swego zamieszkania. Franciszkanie obsługiwali również dwory szlacheckie. Między franciszkanami a dworami szlacheckimi zawiązały się więzy, które utrzymywały się nawet gdy zmieniały się rody. Więzy z właścicielami zamku odrzykońskiego były tak silne, że znalazły wyraz w legendzie o tunelu łączącym kościół franciszkański w Krośnie z rezydencją rodziny Kamienieckich. Kontakty z rodem Kamienieckich przeszły przez Barbarę z Kamienieckich Mniszchową na ród Mniszchów. Również dwory szlacheckie utrzymywały stały kontakt z franciszkanami niezależnie od zmieniających się właścicieli. Przykładem tego był dwór w Potoku najpierw Jędrzejowskich, potem Oświęcimów. Kościół franciszkański w Krośnie stał się ulubionym miejscem spoczynku rodów szlacheckich i magnackich Podkarpacia¹⁰⁷.

W kulturalnej stolicy ziemi sanockiej, jaką było Krosno, kościół franciszkański stał się ważnym ośrodkiem artystycznym. Franciszkanie potrafili skupić przy swej świątyni okoliczną szlachtę i magnatów, i stworzyć ze swego kościoła ośrodek artystycznego mecenatu. Dzięki zamówieniom samych zakonników oraz współpracy ze szlachtą Podkarpacia, w kościele franciszkańskim powstawały dzieła sztuki często o dużej wartości artystycznej. Zleceniodawcami była szlachta ziemi sanockiej, a także sami zakonnicy, którzy zamawiali artystów. W dziedzinie rzeźby nagrobkowej z okresu renesansu zachowały się do dziś sygnowane pomniki takich artystów, jak Jan Maria zwany Padowano, twórca nagrobka Jana Kamienieckiego, Lugańczyk Reitino, autor pomnika Jadwigi z Włodków żony wojewody lubelskiego Piotra Firleja, rzeźbiarz lwowski Jakub Trwały, twórca pomnika Barbary z Kamie-

¹⁰⁶ AFKr, Dok. A 17 pap.

¹⁰⁷ W. Sarna, dz. cyt. s. 293.

nieckich Mniszchowej. Twórca pomnika Jędrzejowskich jest nieznanymi¹⁰⁸.

Z konwentu krośnieńskiego wyszli w XV wieku dwaj wybitni zakonnicy bł. Jan z Dukli i Walenty z Krosna.

Bł. Jan urodził się w Dukli prawdopodobnie w 1414 roku. Do zakonu wstąpił w Krośnie. W konwencie krośnieńskim i lwowskim pełnił kilkakrotnie obowiązki gwardiana. Potem objął wyższe stanowisko w zakonie, mianowicie kustosa lwowskiego. Po złożeniu tego urzędu był kaznodzieją niemieckim w kościele franciszkańskim we Lwowie. W zakonie franciszkańskim przebywał ok. 25 do 30 lat. Był to okres jego najbardziej czynnego życia, w którym spełniał przez wiele lat odpowiedzialne stanowiska w zakonie. Okres ten przyczynił się do rozwoju jego życia wewnętrznego i świętości. Prawdopodobnie w 1463 roku przeszedł do bernardynów we Lwowie i zmarł tamże w 1484 roku¹⁰⁹.

Walenty z Krosna wstąpił do zakonu w rodzinnym mieście. W zakonie pełnił równocześnie obowiązki kustosa lwowskiego i gwardiana konwentu w tym mieście. W 1509 lub 1510 został wybrany prowincjałem prowincji czesko-polskiej. W latach 1510 i 1513 brał udział w kapitułach generalnych zakonu w Rzymie. Odznaczał się patriotyzmem lokalnym. W czasie dwukrotnego pobytu w Rzymie wystarał się dla Krosna o trzy przywileje duszpasterskie. Największym osiągnięciem jego rządów jako prowincjała był podział prowincji czesko-polskiej na dwie odrębne prowincje, polską i czeską, przeprowadzony prawnie w 1513 roku w Rzymie. Od tego podziału prowincji aż do końca swoich rządów, prawdopodobnie w 1515 roku, nosił tytuł prowincjała dwu prowincji Polski i Czech. Tak go mianował papież Leon X w dokumencie z dnia 2 maja 1513 roku. Za sprawą Walentego z Krosna dokonało się unarodowienie franciszkańskiej prowincji polskiej¹¹⁰.

¹⁰⁸ W. L. Antoniewicz, *Klasztor franciszkański w Krośnie*, Lwów 1910, s. 35—48; J. Ross, *Przeszłość artystyczna i zabytki sztuki Krosna i okolicy*, w: *Krosno*, t. 1 s. 297—339; *Katalog zabytków sztuki, Seria nowa*, t. 1 zes. 1: *Krosno, Dukla i okolice*, s. 85.

¹⁰⁹ K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 183—184; H. E. Wyczawski, *Biogostawiony Jan z Dukli*, Kraków 1957; tenże, *Jan z Dukli*, w: *Hagiografia polska*, Poznań 1971, t. 1 s. 587—594, Bibliografia t. 1 s. 595—602 (R. Gustaw).

Uwaga Józefa Garbacika, że bł. Jan z Dukli był krótko franciszkaninem nie ma uzasadnienia. Jan z Dukli był kaznodzieją niemieckim we Lwowie w kościele franciszkańskim św. Krzyża, a nie św. Ducha. Znajomość u niego języka niemieckiego jeszcze nie jest wystarczającym dowodem, że był Niemcem. W 1408 r. biskup Maciej oświadczył, że franciszkanie udzielali chrztu i nauczali w językach Europy Wschodniej, ale żaden z nich nie był Litwinem, Ormianinem itp. (*Krosno*, t. 1 s. 153 przyp. 101).

¹¹⁰ AFKr, Dok. A 4 perg., A 5 perg., A 17 pap.; AGO (Archivio Generale Dell'Ordine F. M. Conv. Roma), K. K a n t a k, Series ministrorum

W XVI wieku dwa prądy ideowe, nierozdzielnie ze sobą występujące, reformacji i katolickiej odnowy kościelnej wywarły silny wpływ na sytuację i działalność konwentu franciszkańskiego w Krośnie. Ożywione stosunki handlowe Krosna z innymi miastami w kraju i za granicą sprzyjały rozwojowi protestantyzmu w tym mieście. O wiele więcej wpłynęły czynniki narodowe. Niemiecki charakter luteranizmu zadecydował o tym, że tytu znalazł wyznawców w Krośnie. Przyjęła luteranizm ludność miejska pochodzenia niemieckiego, a szczególnie zamożny patrycjat. W Krośnie wystąpiło rozwarstwienie wyznaniowe, pokrywające się częściowo ze społecznym. Nie przyjęły protestantyzmu uboższa warstwa mieszczańska, a przede wszystkim chłopci i w podległych miastu wsiach i w rejonie krośnieńskim, nawet we wsiach pochodzenia niemieckiego. Protestantyzm w Krośnie okazał swą społeczną słabość, gdyż nie potrafił zorganizować się w gminę wyznaniową i skupić swych wyznawców przy własnym zborze. Warunki lokalne wpłynęły na zahamowanie rozwoju protestantyzmu, a w ostatnich dwu dziesiątkach lat XVI wieku na szybki jego zanik. Protestantyzm stracił swoje znaczenie w atmosferze pełnej tolerancji¹¹¹.

W życiu konwentów franciszkańskich w Polsce zaznaczyła się w XVI wieku specyfika poszczególnych rejonów. Konwent krakowski skupił zespół wykształconych humanistów, których cechował entuzjazm dla starożytności. Pod wpływem prowincjała Marka a Turri reprezentowali kierunek humanistyczny w teologii¹¹². Do tej elity umysłowej należał prowincjał Franciszek Lismanin, który po wyjeździe za granicę, przeszedł na protestantyzm i z zagranicy przysłał rezygnację ze swego stanowiska na ręce Stanisława z Opoczna¹¹³. Natomiast krośnieńscy franciszkanie angażowali się

provincialium Bohemiae et Poloniae (1238—1517), maszyn.; K. Kantak, dz. cyt. t. 1 s. 147—148.

¹¹¹ J. Kłoczowski, *Zakony w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XIV—XVIII wieku*, „Nasza Przeszość” t. 43 (1975) s. 27—72; J. Tazbir, *Spoleczny, terytorialny zasięg polskiej reformacji*, „Kwartalnik Historyczny” 82 (1975) s. 723—735; P. Skwarczyński, *Szkice z dziejów reformacji w Europie środkowowschodniej*, Londyn 1967.

¹¹² W. Pocięcha, *Z dziejów stosunków kulturalnych polsko-włoskich*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1947 s. 193—197.

¹¹³ K. Kantak, *Lismanin qua religiosus*, „Collectanea Theologica” 18 (1937) s. 327—346; tenże, *Franciszkanie polscy*, Kraków 1938, t. 2 s. 51—75; H. Barycz, *Meandry Lismaninowskie*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 16 (1971) s. 37—66; tenże, *Lismanin Franciszek* PSB t. 17 s. 465—470.

Wiadomość podana przez Józefa Garbacika o pobycie w Krośnie Franciszka Lismanina jest nieprawdziwa. Teza stworzona przez tego autora, że franciszkanie „po przejściu «trzęsienia ziemi» w dobie pobytu w Krośnie Lismanina, gdy część Niemców opowiedziała się za reformacją, później stracili swoje znaczenie” nie odpowiada rzeczywistości

silnie w akcję duszpasterską. W okresie reformacji w Krośnie potrafili utrzymać swą pozycję duszpasterską wśród szlachty Podkarpacia i to decydująco kształtowało stosunki sprotestantyzowanego miasta z konwentem.

Nasuwa się pytanie jak rewolucja religijna Lutra odbiła się na losach konwentu krośnieńskiego i jego działalności. W 1609 roku gwardian Klemens Skalmirski wyraził się, że rola Wiluszowska odpadła od konwentu „przez ... heretyctwo”¹¹⁴. Zastrzeżenie jednak budzi fakt, że ten zakonnik żył już w epoce zwycięskiego katolicyzmu i po ruchu protestanckim pozostało wspomnienie o zabieraniu przez nich kościołów i majątków kościelnych. Właściwy pogląd na stosunki panujące w sprotestantyzowanym Krośnie i na sytuację konwentu franciszkańskiego w tym mieście, można sobie wyrobić tylko na podstawie aktów wizytacyjnych polskich prowincjałów. W 1598 roku prowincjał Jan Donat Caputo nie ukrywał, że franciszkanie krośnieńscy mieli kłopoty z mieszczanami i z zarządem miasta, który nie zwrócił klasztorowi pożyczonych pieniędzy i trzeba było wnieść skargę do króla. Nie jest wykluczone, że na niektóre trudne sprawy mogły oddziaływać stosunki panujące w sprotestantyzowanym mieście. Wizytator w sprawozdaniu do Stolicy Apostolskiej w niczym nie obwiniał jednak protestantów¹¹⁵. W okresie rozwoju reformacji w Krośnie klasztor nie poniósł strat w stanie posiadania. Franciszkanie zarządzali majątkiem darowanym przez byłego sołtysa Jana powiększonym o pół łana, który zapisał w 1484 roku mieszczanin Stanisław Rusek¹¹⁶. Zakonnicy byli w królewskim mieście Krośnie pod protekcją kró-

tości; wystarczy skonfrontować tę tezę z działalnością franciszkanów w wiekach od XVI do XVIII. (*Krosno*, t. 1 s. 168).

¹¹⁴ AFKr, Fasc. E 4.

¹¹⁵ A. Karwacki, *Inwentarze*, s. 130.

Zakres artykułu nie pozwala na krytyczne omówienie opracowanego przez Stanisława Cynarskiego problemu reformacji w Krośnie, a przede wszystkim sytuacji franciszkańskiego konwentu w tym okresie. Wskazę tylko na ważniejsze elementy dezinformacji. Wymieniony autor konkretne wypadki krakowskie, nieściśle przedstawione, zlokalizował na terenie Krosna. Nie usprawiedliwia tego rzekomy „brak dokładniejszych danych tego okresu w materiałach źródłowych”. Tenże autor z nieprawdziwej wiadomości o zabranii przez protestantów franciszkańskiego majątku zapisanego przez byłego sołtysa Jana, wyciągnął moralne wnioski o stanie konwentu krośnieńskiego. W tym względzie miarodajną jest opinia współczesnych, a szczególnie szlachty i magnatów Podkarpacia, którzy byli mecenasami franciszkanów w sprotestantyzowanym mieście. Zanik protestantyzmu w Krośnie nastąpił pod koniec XVI wieku. Jezuici założyli kolegium w Krośnie z tego względu, że miasto jest ludne i całkowicie katolickie. Kolegium jezuickie nie podjęło walki z herezją, tylko kształcenie młodzieży polskiej i węgierskiej. Jezuici nawracali w Krośnie innowierców, którzy się osiedlali w tym mieście.

¹¹⁶ AFKr, Fasc. G (1484 r.); A. Karwacki, *Inwentarze*, s. 129—130.

la. Bliższy i efektowniejszy od opieki królewskiej był mecenat lokalny. Franciszkanie posiadali możnych protektorów wśród magnatów i szlachty. Do nich należała rodzina Kamienieckich. Wojewoda sandomierski Jerzy Mniszech, którego matka pochodziła z Kamienieckich, fundował w 1591 roku obecny klasztor w Krośnie. Jego żona Jadwiga załatwiła sprawę roli zapisanej franciszkanom przez Łukasza Wilusza. Rola podlegała jurysdykcji miejskiej i to było istotną przyczyną sporu zarządu miejskiego z franciszkanami. Jadwiga Mniszchowa połączyła rolę Wiluszowską z własną rolą, tzw. Sikorzyńską, z zamiarem przekazania franciszkanom. Rajcy miejscy wykupili ten grunt od franciszkanów, aby utrzymać go pod swoim zarządem¹¹⁷. W okresie reformacji sympatie szlachty podkarpackiej były po stronie franciszkanów. Nie bez znaczenia była postawa uboższej warstwy miejskiej oraz chłopów z wsi miejskich, którzy pozostali wierni Kościołowi i uczęszczali do świątyni zakonnej.

Reformacja protestancka przyniosła zastój, a nawet poważną regresję w działalności klasztoru franciszkańskiego w Krośnie. Zanikły publiczne procesje. Przestało istnieć bractwo Najświętszej Maryi Panny. A jednak zakonnicy podtrzymywali tradycyjną kulturę religijną społeczeństwa. Początkowo na społeczność krośnieńską oddziaływała protestancka propaganda przeciw kultowi Matki Bożej i świętych. Z czasem jednak ta agitacja stała się poważnym źródłem klęski protestantyzmu, jak to uwiódnił późniejszy rozwój i popularność bractw w społeczeństwie krośnieńskim.

Najgroźniejszym skutkiem rozwoju protestantyzmu w miastach polskich był kryzys powołań kapłańskich i zakonnych. Franciszkanie rekrutowali się głównie spośród mieszczan. W 1581 roku spadła do dwu liczba zakonników w klasztorze krośnieńskim¹¹⁸. Ale w tym samym czasie liczba kandydatów do zakonu franciszkańskiego zaczęła silnie wzrastać, co świadczy o zaniku ruchu protestanckiego i odnowie katolicyzmu w społecznościach miejskich. W zakonie franciszkańskim dokonały się po Soborze Trydenckim odpowiednie zmiany i przeobrażenia. Odnowa rozpoczęła się w 1579 roku od reformy szkolnictwa wewnątrz zakonnego, formacji i kształcenia kleryków¹¹⁹. Wyniki reformy ujawniły się w konwencie krośnieńskim jeszcze przed końcem XVI wieku i zadecydowały o poziomie intelektualnym i moralnym członków konwentu oraz dynamizmie ich działalności duszpasterskiej. W 1598 roku przebywało w klasztorze krośnieńskim sześciu kapłanów. Konwent

¹¹⁷ AFKr, Fasc E 4.

¹¹⁸ AGO, A — 16, Reg. Min. Gen. A. Fera 1581—1582, k. 11. Za udostępnione materiały archiwalne z Rzymu składam podziękowanie o. dr. Damianowi Synowcowi.

¹¹⁹ K. Kantak, dz. cyt. t. 2 s. 109—127.

został odmłodzony w składzie personalnym. Średni wiek pięciu zakonników wynosił 28,8 lat; nie podano wieku ostatniego na liście zakonnika Grzegorza z Przeworska, który przebywał w Krośnie, ale należał do konwentu lwowskiego. Wszyscy zakonnicy byli pochodzenia mieszczańskiego; dwu pochodziło z Krakowa, jeden z Kazimierza, dwu ze Lwowa, jeden z Przeworska. Dodać należy, że w tym czasie przebywało w prowincji polskiej dwu zakonników pochodzących z Krosna. W konwencie krośnieńskim gwardianem był 27-letni Andrzej Wilczek z Krakowa, bakałarz teologii po sześcioletnich studiach we Włoszech, zdolny kaznodzieja i poeta. Już poprzednio pełnił obowiązki gwardiana w Stężycy i Nowym Korczynie. W Krośnie zgromadził poważny księgozbiór. Klasztorowi krośnieńskiemu przekazał cztery pozycje napisanych przez siebie wierszy w języku polskim i włoskim, m. in. wierszowany życiorys św. Franciszka. Prokuratorem klasztoru krośnieńskiego i spowiednikiem był Walenty Gwóźdź z Krakowa. Antoni Stefanowicz z Kazimierza przebywał poprzednio w Wiedniu i tam złożył profesję zakonną. W Krośnie pełnił obowiązki zakrystiana i kaznodziei. Wit Jediniecz ze Lwowa odbywał studia muzyczne i w kościele krośnieńskim był kantorem. Alfons ze Lwowa lat 25, został przez prowincjała wytypowany na studia i do działalności kaznodziej-skiej¹²⁰.

Dynamizm przejętego duchem odnowy katolickiej zespołu krośnieńskiego objawił się w trosce o ozdobę świątyni. Kościół został pięknie odrestaurowany. Sprawiono nowe organy. Zakrystia była bogato zaopatrzona w srebrne naczynia, szaty i księgi liturgiczne. Samych kielichów srebrnych było czternaście¹²¹. Zakonnicy nie wahali się oddawać w zastaw argenterii, przeprowadzając restaurację kościoła. Społeczeństwo doceniało działalność franciszkanów w Krośnie, gdyż przybywały w zakrystii nowe nabytki. Pochodziły z darów wojewodziny Jadwigi Mniszchowej, Jana Jędrzejowskiego, a także mieszczan krośnieńskich. Wykonywali je miejscowi rzemieślnicy, na co wskazuje ofiarowany w 1597 roku przez Annę złotniczkę z Krosna srebrny kielich¹²².

O rosnącym zaangażowaniu franciszkanów w życie społeczno-religijne mieszkańców miasta Krosna i okolicy, oraz przystosowaniu się do potrzeb indywidualnych katolików tego miasta, świadczy na nowo zapoczątkowana działalność w bractwach. Olbrzymią popularność zdobyło sobie bractwo św. Anny założone przez arcybiskupa lwowskiego Jana Dymitra Solikowskiego przy kościele franciszkańskim w Krośnie na prośbę zakonników¹²³.

¹²⁰ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 130, 131—133.

¹²¹ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 129—131, 133—137.

¹²² AFKr, A. Karwacki, Inwentarze s. 130.

¹²³ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 129.

III

Ostatnie ćwierćwiecze XVI wieku znamionuje zanik protestantyzmu w warunkach zupełnej wolności religijnej w państwie polskim oraz wzmożona wewnętrzna żywotność i dynamika Kościoła katolickiego. Szczytowym punktem katolickiego nurtu reformistycznego był Sobór Trydencki (1545—1563). Długi okres posoborowy stał pod znakiem realizacji jego uchwał. W katolickiej odnowie życia kościelnego i religijnego ważną rolę odegrał nowy system kształcenia i wychowania duchowieństwa w seminariach duchownych. W zakonie franciszkańskim w Polsce impulsy reformistyczne idące z Rzymu trafiły na podatny grunt¹²⁴. W 1579 roku przeprowadzono reformę studium krakowskiego. Dzięki reformie rekrutacji i formacji zakonnej nie tylko wzrosła w konwencie krośnieńskim liczba zakonników, ale byli to już ludzie odpowiednio wykształceni i przygotowani do pracy duszpasterskiej. Wizytujący klasztor krośnieński prowincjał Jan Donat Caputo bez żadnych trudności zaprowadził w nim życie wspólne oparte na zasadach Soboru Trydenckiego¹²⁵. Drugi etap posoborowej reformy stanowiły konstytucje Urbańskie w 1628 roku ogłoszone w zakonie franciszkańskim. Miały one duże znaczenie dla ustroju i życia wewnętrznego tego zakonu. Zapewniły mu jednolity charakter i stworzyły perspektywy intensywnego rozwoju różnorodnej działalności duszpasterskiej zakonników¹²⁶. W franciszkańskiej prowincji polskiej wystąpił silny wzrost liczby zakonników. Jeżeli w Krośnie w 1581 roku było dwu zakonników, to pod koniec tego stulecia pracowało sześciu kapłanów. W czasie wizytacji prowincjałskiej odbytej w latach 1618 do 1620 przebywało w konwencie krośnieńskim siedmiu ojców i czterech kleryków¹²⁷, a w następnych latach podpisywało rachunki klasztorne od 8 do 10 ojców¹²⁸. W związku ze wzrostem liczby zakonników nastąpiła wielka ekspansja zakonu franciszkańskiego w Polsce, głównie na ziemiach litewsko-ruskich, które od średniowiecza były terenem działalności duszpasterskiej zakonów. Skutkiem tego rozwoju było powstanie w 1625 roku nowej prowincji rusko-litewskiej, w skład której wszedł konwent krośnieński¹²⁹.

Recepcja uchwał Soboru Trydenckiego niejednokrotnie napo-

¹²⁴ J. Kłoczowski, *Chrześcijaństwo polskie XVI—XVIII w.*, w: *Kościół w Polsce*, Kraków 1969, t. 2 s. 5—53; K. Kantak, dz. cyt. t. 2 s. 77—108.

¹²⁵ AFKr, A. Karwacki, *Inwentarze*, s. 131—133; K. Kantak, dz. cyt. t. 2 s. 109—141.

¹²⁶ K. Kantak, dz. cyt. t. 2 s. 183—219.

¹²⁷ AFKr, A. Karwacki, *Inwentarze*, s. 143—144.

¹²⁸ AFKr, A. Karwacki, *Inwentarze*, s. 123.

¹²⁹ J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI—XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2 s. 485—730; K. Kantak, dz. cyt. t. 2 s. 143—181.

tykała na trudności wynikające z tradycyjnych stosunków społecznych. W Krośnie zaznaczyło się to przy porządkowaniu sprawy uposażenia klasztoru. Sobór Trydencki wydał dekret o nieuszczipianiu dóbr kościelnych¹³⁰. W XVI wieku wydzierżawiono parcele przy kościele i w majątku klasztorowym, na których mieszczanie krośnieńscy wystawili domki. Wizytujący klasztor w Krośnie prowincjałowie polecali przeprowadzić rewindykację tych gruntów, ponieważ dotychczasowy stan był nielegalny z punktu widzenia ustawodawstwa kościelnego. Doprowadziło to do przykrych dla konwentu procesów z zarządem miasta, a potem z mieszczanami. Dobroczynną okazała się interwencja biskupa przemyskiego Piotra Gembickiego. Za jego pośrednictwem zawarto ugodę, na mocy której konwent franciszkański wykupił parcele, na których stały zniszczone pożarem, w 1638 roku domki, a część gruntu odstąpił na poszerzenie drogi, którą miasto miało wybrukować¹³¹.

Franciszkanie w Krośnie szybko przystosowali się do nowych potrzeb społeczno-religijnych mieszkańców miasta i regionu krośnieńskiego. W społeczeństwie krośnieńskim zaznaczył się wzrost świadomości religijnej i życia chrześcijańskiego. Wyraziło się to w religijnych inicjatywach świeckich mieszkańców Krosna. W 1610 roku rajcy miejscy „miłością Bogobojności wzruszeni” stworzyli fundusz przeznaczony na ten cel, aby zakonnicy w swoim kościele głosili kazania po południu w niedziele i święta¹³². Staraniem zaś braci Jana i Jakuba Łopackich i innych wybitnych mieszczan zawiązało się przy kościele franciszkańskim bractwo Męki Pańskiej¹³³. Franciszkanie krośnieńscy rozwinęli w XVII wieku różnorodną akcję duszpasterską w skali masowej. W Krośnie wytworzyły się sprzyjające warunki. Powrotowi luteran do Kościoła katolickiego towarzyszył proces polonizacji mieszczaństwa krośnieńskiego. Zanik protestantyzmu w mieście był końcem odrębności narodowej mieszczan pochodzenia niemieckiego.

Franciszkanie krośnieńscy zaangażowali się w działalność duszpasterską w stowarzyszeniach kościelnych, bardzo popularnych w okresie potrydenckiej odnowy katolickiej. Bractwa przybrały charakter ruchu masowego. Pierwsze bractwo św. Anny zostało założone przy kościele franciszkańskim w Krośnie między 1585 a 1593 rokiem. Nabożeństwa odprawiane we wtorki przed ołtarzem św. Anny gromadziły wielką liczbę członków. Bractwo miało własny sztandar z wizerunkiem św. Anny, a z drugiej strony św. Franciszka¹³⁴. Prowincjał Adam Goski, wizytujący w latach 1612—1615

¹³⁰ De non alienandis bonis Ecclesiasticis, AFKr, Liber Beneficiorum, s. 11—12.

¹³¹ W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 8, 10.

¹³² AFKr, Fasc. E 4.

¹³³ AFKr, Dok. A 3 pap.

¹³⁴ AFKr, A. Karwacki, *Inwentarze*, s. 129, 139.

klasztor krośnieński, wymienił trzy nowe bractwa: Paska św. Franciszka, Męki Pańskiej i Różańcowe. Wszystkie stowarzyszenia we wzorowym porządku odprawiały swoje nabożeństwa¹³⁵. Czczyciele św. Franciszka z Asyżu, występujący stale przy kościołach franciszkańskich, zostali w Krośnie zorganizowani w tzw. bractwie Paska św. Franciszka. Krośnieńskie stowarzyszenie agregował do arcybractwa Paska św. Franciszka w Asyżu generał zakonu Józef Pisculli, który w 1603 roku przebywał w Polsce. Ustawy brackie przepisywały zarówno nabożeństwa i ćwiczenia ascetyczne, jak też działalność charytatywną i społeczną, szczególnie opiekę nad członkami bractwa. Bractwo miało własny zarząd, wybierany w drugi dzień Zielonych Świąt. W tygodniu dniem poświęconym czci św. Franciszka była środa. W trzecią niedzielę miesiąca bractwo miało własną mszę, nabożeństwo i procesję z Najświętszym Sakramentem. W 1626 roku bractwo krośnieńskie otrzymało odpusty nadane członkom tego stowarzyszenia przez papieża Sykstusa V oraz zakonowi franciszkańskiemu¹³⁶.

Z inicjatywy świeckich katolików braci Jana i Jakuba Łopackich i innych mieszczan powstało przy kościele franciszkańskim w Krośnie bractwo Męki Pańskiej. Założycielem tego stowarzyszenia w Polsce był biskup Marcin Szyszkowski. W 1595 roku erygował je przy kościele franciszkańskim w Krakowie. W 1605 roku papież Paweł V wyniósł krakowskie bractwo Męki Pańskiej do godności arcybractwa z prawem afiliowania wszystkich bractw tej nazwy w państwie polskim. Dnia 22 listopada 1612 roku biskup Marcin Szyszkowski agregował bractwo krośnieńskie do krakowskiego, co zapewniło mu korzystanie z odpustów nadanych arcybractwu krakowskiemu. Bractwo Męki Pańskiej odprawiało swoje nabożeństwa w piątki. Lud tłumnie gromadził się w kościele franciszkańskim, szczególnie w wielkim poście na zorganizowane przez bractwo Męki Pańskiej nabożeństwa pasyjne. Wzdłuż prawej nawy bocznej kościoła franciszkańskiego w Krośnie została zbudowana nowa kaplica Męki Pańskiej. Prowincjał Antoni Cervinus stwierdził, że w 1618 roku kaplica była już ukończona i urządzona. W 1755 roku wprowadzono do tej kaplicy nabożeństwo Drogi Krzyżowej¹³⁷.

Największą popularność w rejonie krośnieńskim zdobyło sobie bractwo Różańcowe. Na prośbę gwardiana krośnieńskiego Feliksa

¹³⁵ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 139.

¹³⁶ AFKr, Dok. A 2 pap., Dok. A 4 pap.; K. Kantak, dz. cyt. t. 2 s. 289—291.

¹³⁷ AFKr, Dok. A 3 pap.; A. Karwacki, Inwentarze, s. 22 (wkłony odpis aktu erekcyjnego bractwa Męki Pańskiej w Krośnie); A. Zwiercan, Powstanie i rozwój bractwa Męki Pańskiej w Krakowie. maszyn.; W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 9, 16, 35; K. Kantak, dz. cyt. t. 2 s. 291—295.

z Chełmna, prowincjał dominikański Jan Chryzostom założył to stowarzyszenie 23 sierpnia 1613 roku przy kościele franciszkańskim w Krośnie. Aleksander Kowinicki własnym kosztem wystawił przed 1615 rokiem kaplicę Różańcową po prawej stronie prezbiterium. Do kaplicy wchodziło się z prawej nawy kościoła franciszkańskiego. W kaplicy był ołtarz z obrazem Matki Bożej ozdobionym wotami¹³⁸. Znaczenie swoje zawdzięczało bractwo Różańcowe społecznemu oddziaływaniu na najszersze masy ludności różnych stanów za pośrednictwem zbiorowych wystąpień, praktyk pobożnych i publicznych procesji. W odrodzeniu potrydenckim ogromną rolę odgrywał publiczny kult Najświętszego Sakramentu. Sobór Trydencki zalecił publiczne procesje z Najświętszym Sakramentem odbywane po ulicach i placach miast jako wyraz społecznego oddawania czci Zbawicielowi. Procesje symbolizowały zwycięstwo prawdy nad herezją. Drugim czynnikiem, który przyczynił się do urządzania publicznych procesji z Najświętszym Sakramentem było święto Matki Boskiej Różańcowej, ustanowione przez papieża Grzegorza XIII w 1573 roku na pamiątkę zwycięstwa nad Turkami pod Lepanto. W 1586 roku papież Sykstus V obdarzył założone przez dominikanów bractwa Różańcowe odpustami i przywilejami, łącznie z odbywaniem procesji w pierwszą niedzielę października. Papież Paweł V wydał trzy bulle, z których jedna w 1606 roku była skierowana do Polski, w związku z obchodem święta Matki Boskiej Różańcowej i publiczną procesją, organizowaną przez bractwa Różańcowe w pierwszą niedzielę października. Dnia 28 maja 1636 roku papież Urban VIII obdarzył odpustami bractwo Różańcowe założone przy kościele franciszkańskim w Krośnie za działalność religijno-społeczną¹³⁹. Franciszkanie krośnieńscy, realizując uchwały soborowe i odnowę posoborową, prowadzili dwukrotnie w ciągu roku publiczną procesję z Najświętszym Sakramentem po rynku miejskim. Pierwszą procesję publiczną, zgodnie ze starożytnym zwyczajem, urządzali w niedzielę po Bożym Ciele. Druga procesja z Najświętszym Sakramentem wychodziła na rynek do pięciu ołtarzy, ustawionych i ozdobionych przez mieszkańców Krosna, w pierwszą niedzielę października. W procesji Różańcowej brała udział ludność miasta Krosna i okolicznych miejscowości. Na tę uroczystość licznie zjeżdżała do Krosna szlachta i magnaci Podkarpacia, ziemianie, urzędnicy, senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej¹⁴⁰.

¹³⁸ AFKr, Dok. A 7 perg.; A. Karwacki, Inwentarze, s. 139, 143, 144; W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 9, 28; *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa*, t. 1 zesz. 1: *Krosno, Dukla i okolice*, s. 86.

¹³⁹ AFKr, Liber Beneficiorum, s. 12—15; J. Fijałek, *Królowa Krosna* *Polskiej*, „Przegląd Kościelny” (Poznań) 1902 t. 2 s. 108—125, 255—286, 422—447; 2 (1903) t. 3 s. 23—41.

¹⁴⁰ AFKr, Dok. A 12 pap., Dok. A 18 pap.

Według podstawowej dla bractw konstytucji papieża Klemensa VIII, wydanej w 1604 roku, do tego typu stowarzyszeń kościelnych mogli należeć ludzie różnych stanów i zawodów. Jeżeli przynależność do jakiegoś stowarzyszenia nie miała charakteru powszechnego, członkowie nie zyskiwali odpustów przyznanych bractwom¹⁴¹. Od czasów średniowiecza istniały w miastach organizacje zawodowe zwane cechami, które, będąc stowarzyszeniami o charakterze gospodarczym, stawiały sobie również cele religijne. W Krośnie franciszkanie otaczali opieką duszpasterską cechy krawców i kowali¹⁴². Wiążę cechu krawców z zakonnikami wzmacniał obowiązek obrony baszty górnej, zwanej Krawiecką w zespole franciszkańskim.

W ramach potrydenckiej odnowy Kościoła, nastawienie krośnieńskich franciszkanów na działalność w stowarzyszeniach kościelnych stworzyło z kościoła zakonnego silny ośrodek duszpasterski. Organizowanie bractw przy kościele franciszkańskim spotkało się z reakcją ze strony parafii w Krośnie. W 1593 roku proboszcz krośnieński wystąpił z propozycją założenia bractwa św. Anny w farze krośnieńskiej i zniesienia go u franciszkanów, ale arcybiskup lwowski Jan Dymitr Solikowski, założyciel tego bractwa w Polsce, zwrócił się do biskupa przemyskiego Wawrzyńca Goślickiego, aby pozostawił bractwo przy kościele zakonnym, ponieważ franciszkanie pierwsi postarali się o jego erekcję¹⁴³. Fara jednak dopięła swego prawdopodobnie w związku z konstytucją papieża Klemensa VIII z 1604 roku, która poddała bractwa biskupowi diecezji. Bractwo nie otrzymało zatwierdzenia przy kościele franciszkańskim, natomiast założono je przy kościele farnym¹⁴⁴. Czyciele św. Anny byli przywiązani do świątyni zakonnej i nadal gromadzili się licznie na nabożeństwa ku czci tej świętej w kościele franciszkańskim¹⁴⁵. Dramatyczny przebieg miał zatarg proboszcza krośnieńskiego z zakonnikami w sprawie urządzania publicznych procesji. Franciszkanie liczyli się z tą ewentualnością i dlatego zabezpieczyli się, sporządzając odpisy odpowiednich dokumentów kościelnych. Spór o odbywanie publicznych procesji wybuchł w pierwszej połowie XVII wieku. W tym wypadku kler diecezjalny w Krośnie zastosował się do wydanego w 1633 roku zarządzenia Nun-

¹⁴¹ Bulla Klemensa VIII „Quaecumque” z 7 XII 1604 r., w: L. Ferraris, *Prompta Bibliotheca Canonica Juridica, Moralis, Theologica*, ed. I. P. Migne, Paryż 1865, t. 2 k. 1058—1063; B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne” 10 (1967) nr 1 s. 289—356.

¹⁴² AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 123; E. Wiśniowski, *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne” t. 17 (1969) zesz. 2 s. 51—81.

¹⁴³ AFKr, Fasc. G (12 XII 1595 r.).

¹⁴⁴ W. Sarna, dz. cyt. s. 281.

¹⁴⁵ AFKr, A. Karwacki, Inwentarze, s. 123.

cyjatury Apostolskiej w Warszawie. Na początku XVIII wieku proboszcz krośnieński Kazimierz Żywicki znowu zakazał franciszkanom wychodzić z procesją na rynek miasta. Kiedy zakonnicy zgodnie z nowym zarządzeniem Nuncjatury Apostolskiej urządzili publiczną procesję z Najświętszym Sakramentem, prawdopodobnie w niedzielę po Bożym Ciele 1704 roku, proboszcz krośnieński razem z podwładnym sobie klerem diecezjalnym zastąpił drogę procesji i zmusił do wycofania się do świątyni zakonnej. Wywołało to wielkie wzburzenie wśród uczestników procesji, i zgorznienie ludu, w mniemaniu którego postępek proboszcza był czynem uwłaczającym czci Najświętszego Sakramentu. Cała wspólnota zakonna złożyła uroczyste protesty w czerwcu 1704 i 1707 roku. Nie pomogły różnego rodzaju naciski i szykany ze strony proboszcza na świeckich organizatorów i uczestników publicznych procesji, a także na zakonników. Zdaje się, że opinia publiczna, a szczególnie postawa szlachty i senatorów, uczestników franciszkańskich procesji, zmusiła autokratycznego prepozyta krośnieńskiego do podporządkowania się dekretem Stolicy Apostolskiej¹⁴⁶. W XIX wieku odbywały się publiczne procesje różańcowe w Krośnie z licznym udziałem kleru obydwu obrządków i ludu¹⁴⁷.

W okresie katolickiej odnowy potrydenckiej zintensyfikowała się działalność krośnieńskich franciszkanów na Podkarpaciu. Wiążę rodów szlacheckich, szczególnie drobnej szlachty, zacieśniła się z franciszkańskim środowiskiem w Krośnie. Wyrazem tego były liczne wieczyste fundacje. Rodziny szlacheckie czyniły zapisy na msze, które zakonnicy zobowiązywali się odprawiać w oznaczone dni tygodnia, miesiąca, lub roku. Kapitały złożone na procent lokowano na dobrach ziemskich, rzadziej na kamienicach. Stały się one głównym wyposażeniem klasztoru. Od połowy XVII wieku wojny i towarzyszące im zniszczenia, zarazy, klęski żywiołowe, kryzys gospodarczy spowodowały zubożenie społeczeństwa. Właściciele, na których dobrach spoczywały zapisy, nie zawsze byli w stanie spłacać procenty. Dlatego z polecenia generała zakonu Jakuba Romilli przeprowadzono w prowincji ruskiej rewizję zapisów mszalnych. W Krośnie dokonał tego w 1724 roku Patrycy Brodowski, sporządzając wykaz zobowiązań mszalnych. Papież Benedykt XIII udzielił generałowi zakonu władzy przeprowadzenia redukcji zapisów mszalnych¹⁴⁸. Różnorodnie były kontakty szlachty podkarpackiej z franciszkanami. Krośnieńscy zakonnicy, zapewne tak jak to czynili w całej Polsce, spełniali obowiązki okresowych

¹⁴⁶ AFKr, Dok. A 12 pap., Dok. A 18 pap.; Liber Beneficiorum s. 12—15.

¹⁴⁷ WAP Kraków-Wawel, Teki Schneidera, Sygn. 821 Krosno, D. K. „Z pod Krosna”, Odpust różańca św. u franciszkanów, rkps.

¹⁴⁸ AGO, A — 67, Reg. Min. Gen. J. Baldrati 1725—1731, k. 23; W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 9—15.

kapelanów na dworach szlacheckich. Kościół franciszkański w Krośnie gromadził licznych przedstawicieli stanu szlacheckiego na nabożeństwa, odpusty, procesje. Usługi duchowne w konfesjonale walnie do tego się przyczyniały. Szlachta z Podkarpacia, a także mieszczenie krośnieńscy wybierali zakonną świątynię na miejsce wiecznego spoczynku. Księga zmarłych parafii krośnieńskiej posiada liczne adnotacje o chowaniu zmarłych u franciszkanów¹⁴⁹.

Piękny ślad materialny skutecznej działalności duszpasterskiej franciszkanów wśród szlachty na Podkarpaciu stanowi kaplica Oświęcimów. O wystawieniu zabytkowej kaplicy przy kościele franciszkańskim nie zadecydował przypadek. Rodzina Oświęcimów osiedliła się w 1613 roku w pobliżu Krosna we wsi Potok, którą otrzymali od wojewody sandomierskiego Jerzego Mniszcha. Od początku łączyły tę rodzinę bliskie więzy z konwentem franciszkańskim w Krośnie. W 1634 roku ojciec fundatora kaplicy Florian Oświęcim zapisał klasztorowi franciszkańskiemu 60 zł na dwie msze tygodniowo. Otrzymał przy tym pozwolenie na ozdobienie grobu Jana Jędrzejowskiego, którego pomnik znajduje się w lewej nawie kościoła. W 1645 roku tenże Florian Oświęcim przejął od gwardiana krośnieńskiego Leonarda z Krakowa sumę 600 zł otrzymaną „na pobożne cele” od Jadwigi z Drozdowa Byszewskiej. Zapisał ją na procent na połowie wsi Potok¹⁵⁰. W 1647 roku syn jego Stanisław, dworzanin króla Władysława IV, wystawił przy kościele franciszkańskim w Krośnie kaplicę ku czci św. Stanisława biskupa i męczennika. Pod kaplicą powstała krypta grobowa, miejsce spoczynku zmarłych członków rodziny Oświęcimów. Stanisław Oświęcim wybudował kaplicę nagrobną po śmierci swej przyrodniej siostry Anny Oświęcimówny, która zmarła 13 stycznia 1647 roku. W 1648 roku zapisał franciszkanom 8 000 florenów na msze funduszowe odprawiane codziennie w kaplicy. Część funduszu przeznaczył na konserwację kaplicy. Stanisław Oświęcim brał udział w wojnach, jakie prowadziła Polska w połowie XVII wieku. Zmarł w 1657 roku. Kaplica nagrobna Oświęcimów „z całym swoim wyposażeniem uchodzi za jedną z najcenniejszych kaplic wczesnobarokowych w Polsce” (J. Ross). Autorami architektury kaplicy i bogatej dekoracji są architekt Wincenty Petroni i stiukator Jan Chrzyciel Falconi. Obraz ołtarzowy w kaplicy przedstawia scenę wskrzeszenia Piotrowina przez św. Stanisława w obecności rodziny fundatora. Na ścianach wiszą portrety rodziny Oświęcimów. W krypcie grobowej na podium znajdują się trumny fundatora kaplicy Stanisława Oświęcimy i jego przyrodniej siostry Anny. W XIX wieku powstała romantyczna legenda doty-

¹⁴⁹ Oś.olineum we Wrocławiu, Sygn. 9660 II, Ordo Defunctorum... in Ecclesia Praepositorali Crosnensi ab A.D. 1654—1772.

¹⁵⁰ AFKr, Dok. A 5 pap.; Liber Beneficiorum, s. 60—64.

cząca miłości i śmierci Stanisława i Anny Oświęcimów. Prawda historyczna o miłości rodzinnej i siostrzanej, którą reprezentuje diariusz Stanisława Oświęcimy i dokument fundacyjny kaplicy, przedstawia większą wartość od nieetycznej legendy. Oświęcimowie nigdy nie byli właścicielami zamku Odrzykońskiego, jak to podaje legenda¹⁵¹.

Od XVII wieku w życiu religijnym Krosna i regionu krośnieńskiego ważną rolę odegrał kult obrazu Matki Boskiej Murkowej. Obraz był umieszczony we wnęce muru przy głównym wejściu do kościoła franciszkańskiego na zewnątrz od ulicy i stąd jego nazwa Matki Boskiej Murkowej. Lud otoczył czcią wizerunek Matki Boskiej Murkowej. Obraz stał się sławny w czasie wojny szwedzkiej 1655—1657 roku. W walce wyzwolenczej obrona Polski zespółiła się z obroną religii katolickiej. Aspekt religijny miał zasadnicze znaczenie jako czynnik pobudzający aktywność mas ludowych do walki z najeźdźcą¹⁵². W 1657 roku sprzymierzony ze Szwedami książę siedmiogrodzki Jerzy II Rakoczy napadł na Polskę z 40-tysięczną armią złożoną z Kozaków i Węgrów siedmiogrodzkich, którzy palili wsie, miasta, kościoły i dopuszczali się okrucieństw na ludności polskiej. Siedmiogrodzianie oblegali Krosno. Mieszczanie szukali ratunku w opiece Najświętszej Maryi Panny. Obrońcy miasta zgromadzili się w kościele franciszkańskim i złożyli uroczyste ślubowanie przed obrazem Matki Boskiej Murkowej na wzór ślubów króla Jana Kazimierza we Lwowie. Nie znamy treści ślubowań krośnieńskich mieszczan. Nadany jednak temu obrazowi tytuł Matki Boskiej Krośnieńskiej wskazuje, że mieszkańcy miasta obrali Najświętszą Maryję Panę w Jej obrazie Murkowym patronką Krosna. Obrońcy miasta po tym ślubowaniu odparli wroga dnia 16 marca 1657 roku. W walce z nieprzyjacielem brali udział oprócz mieszczan również chłopci. W obronie zespółu franciszkańskiego mieli uczestniczyć chłopci z Krościenka Niżnego, obsługując armatki na baszcie zwanej Krawiecką. Krośnieńskie wydarzenia 1657 roku upamiętniły się w podaniach ludowych i w literaturze. W czasie najazdu Szwedów i Siedmiogrodzian na Polskę w latach 1655—1657 ugruntowała się w społeczeństwie wiara, że Królowa Polski wsławiła się dobrodziejstwami

¹⁵¹ AFKr, Dok. A 9 perg.; ADP, Księga Nr 2029: Krosno 10, s. 103—128; Oświęcim Stanisław, w: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. Piśmiennictwo staropolskie, Warszawa 1965, t. 3 s. 71—72; W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 11, 28—34; W. Sarna, dz. cyt. s. 299—302; J. Ross, *Przeszłość artystyczna i zabytki sztuki Krosna i okolicy*, w: *Krosno*, t. 1 s. 297—339; *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa*, t. 1 zes. 1: *Krosno, Dukla i okolice*, s. 86—89. Zabytkową kaplicę Oświęcimów nawiedzają liczni turyści.

¹⁵² A. Kersten, *Chłopi polscy w walce z najazdem szwedzkim 1655—1656*, Warszawa 1958, s. 182—193.

w licznych cudownych obrazach, znajdujących się na terytorium państwa polskiego. Jezuita Michał Krasuski zaliczył wizerunek Matki Boskiej Krośnieńskiej do sławnych obrazów w Polsce¹⁵³.

W Krośnie i okolicy kult Matki Boskiej Murkowej bardzo się rozwinął po ocaleniu miasta w czasie oblężenia przez wojska księcia Jerzego II Rakoczego. Lud chętnie się modlił „przed obrazem Najświętszej Panny, co jest w Murku przy kaplicy Oświęcimowej”¹⁵⁴. W XVII wieku zbudowano kaplicę przed frontem kościoła franciszkańskiego dla wygody wiernych, którzy się gromadzili na modlitwę przed obrazem Matki Boskiej Krośnieńskiej. Kaplica została zbudowana przed 1681 rokiem; od tego roku rachunki klasztorne stale wymieniają kaplicę Murkową, popularnie zwaną „Murkek”. Kaplica Murkowa ciągnęła się wzdłuż kaplicy Oświęcimów i przed frontem kościoła łączyła się kruzgankiem z kaplicą Męki Pańskiej, zbudowaną wzdłuż prawej nawy kościoła. Nad wejściem łączącym kruzganek z kaplicą Męki Pańskiej był chór, a na nim małe organy, na których grano podczas nabożeństw odprawianych w obydwu kaplicach. Tutaj zapewne występowała orkiestra, która grała litanie do Najświętszej Maryi Panny. Kaplicę Murkową zdobiła polichromia. Obraz Murkowy przedstawiający Niepokalanie Poczętą Najświętszą Maryję Panne znajdował się w artystycznie wykonanym i pozłacanym ołtarzu¹⁵⁵.

Kościół franciszkański w Krośnie, dzięki obrazowi Matki Boskiej Murkowej, stał się duchowym ośrodkiem promieniującym na miasto i okolice. Czczyciele Najświętszej Maryi Panny nawiedzali kaplicę Murkową przez cały rok, o czym świadczą drobne ofiary składane do skarbonki w tejże kaplicy. Zamożniejsi dawali wota na obraz. Na ścianach umieszczono malowidła na tablicach, przedstawiające otrzymane łaski za pośrednictwem Najświętszej Maryi Panny przy Jej obrazie Murkowym. Kult tego wizerunku Matki Bożej objął znaczne terytorium. Do kościoła franciszkańskiego w Krośnie przybywali pątnicy, pojedynczo lub z rodzinami i znajomymi, z odległych nawet miejscowości Podkarpacia i Karpat. Pielgrzymi modlili się przed obrazem Matki Boskiej Murkowej, uczestniczyli we mszy świętej i innych nabożeństwach, spowiadali się i przystępowali do Komunii św. Pielgrzymi twierdzili, że „osobliwsze łaski doznali Najśw. Panny Murkowej”¹⁵⁶. W XVIII

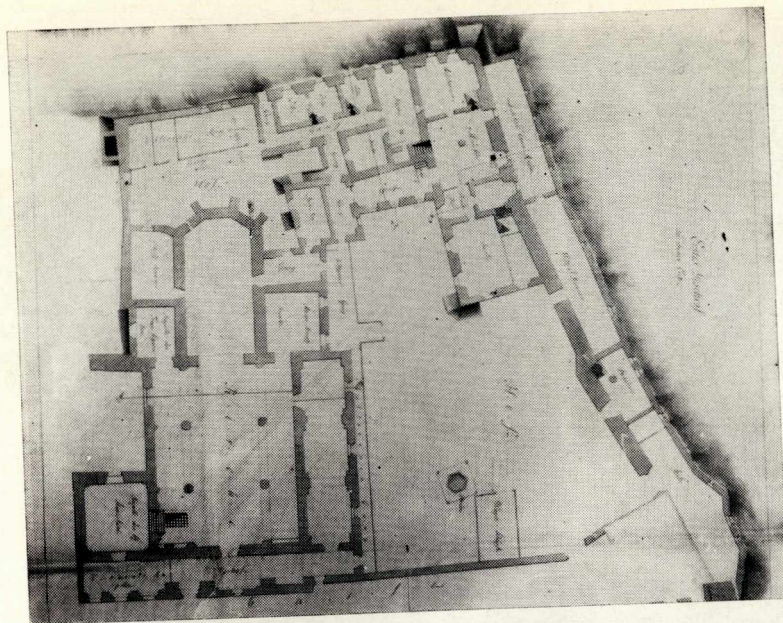
4. Obraz Matki Boskiej Murkowej (Krośnieńskiej)

¹⁵³ Ossolineum, Sygn. 9660 II, Ordo Defunctorum s. 11; ADP, Księga Nr 291, Acta Archiconfr. Sacerdotalis... in Districtu Sanocensi, s. 462—464; M. Krasuski, *Regina Poloniae, Calisii* 1669, wyd. 2: 1686, s. 216—217; W. Sarna, dz. cyt. s. 177; L. Kubala, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, (Szkieł historycznych seria V), Lwów b.r., s. 124—184.

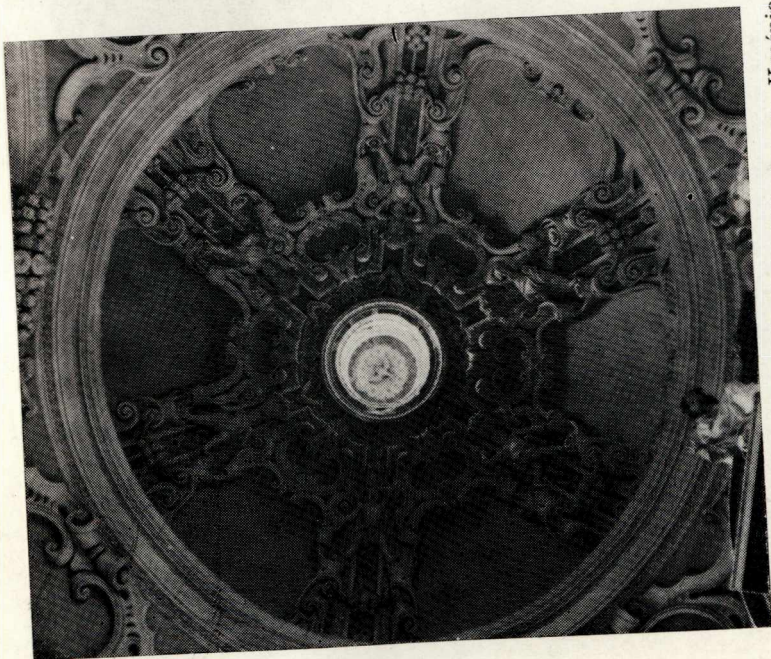
¹⁵⁴ Ossolineum, Sygn. 9660 II Ordo Defunctorum, s. 51.

¹⁵⁵ A. Zwiercan, Sanktuarium Maryjne w Krośnie, 1973 maszyn. s. 8—9; W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 35.

¹⁵⁶ A. Zwiercan, Sanktuarium Maryjne w Krośnie, s. 9—20.

6. Plan kościoła i klasztoru franciszkańskiego w Krośnie z 1788 roku

5. Dekoracja kopuły kaplicy Oświęcimów w Krośnie.
Fot. W. Niepokóć

wieku wydano sztychy oraz książeczki do nabożeństwa ku czci Matki Boskiej Murkowej¹⁵⁷. W październiku 1779 roku dokonano uroczystej translacji obrazu Matki Boskiej Murkowej z kaplicy do świątyni do wielkiego ołtarza odpowiednio ozdobionego przez snycerza. Dziekan krośnieński Andrzej Pietraszewski w czasie wizytacji w 1783 roku stwierdził, że obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w kościele franciszkańskim w Krośnie powszechnie jest uważany za cudowny¹⁵⁸. Kult obrazu Matki Boskiej Murkowej był jeszcze jedną formą duszpasterskiego oddziaływania na szerokie rzesze ludności miejskiej i wiejskiej.

W okresie odrodzenia potrydenckiego w skali społecznej wystąpił proces upowszechnienia praktyk religijnych, przede wszystkim uczestnictwo w różnych nabożeństwach i procesjach oraz przystępowanie do sakramentów świętych. W 1788 roku rada miejska w Krośnie stwierdziła, że wielka liczba wiernych spowiadała się w kościele franciszkańskim „nie tylko z sąsiednich ale i z odległych miejscowości”¹⁵⁹. Był to rezultat coraz większego oddziaływania franciszkańskiego ośrodka religijnego na ludność wiejską rejonu krośnieńskiego¹⁶⁰. Okres potrydencki znamionuje na wielką skalę przenikanie chrześcijaństwa do świadomości i życia szerokiej mas ludności miejskiej i wiejskiej. Towarzyszyła temu procesowi atmosfera wzmożonej gorliwości religijnej. Wystąpiło zjawisko głębokiego przeżywania wiary katolickiej u świeckich katolików. Przykładem tego był student kolegium jezuickiego Jan Gaydzikowicz. Dnia 2 sierpnia 1664 roku brał udział w kościele franciszkańskim w uroczystościach jubileuszowych w święto Matki Boskiej Anielskiej. Przystąpił do spowiedzi i Komunii św. W pół godziny później zasnął. Radzono mu, aby poszedł do domu, ale on odpowiedział: „nie pójdę, wolę tu w kościele św. umrzeć”. W świątyni zakończył życie. W związku z tym wydarzeniem wyrażano opinię: „Szczęśliwa śmierć, bogdaj tak każdego katolika spotkała”¹⁶¹.

Doniosłą rolę odegrali krośnieńscy franciszkanie w życiu Kościoła katolickiego na Węgrzech. Przez Przełęcz Dukielską prowadziła

¹⁵⁷ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, Zbiory A. Grabowskiego, E 54 (pozycja) 1563, Krosno — Kościół OO. Franciszkanów, Obraz Cud. Matki Bożej; W. Nowakowski (z Sulgostowa), *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej*, Kraków 1902 s. 343.

¹⁵⁸ „Ibidem Imago Immac. Concept. Bsmæ dicta Murkowa a 3 bus annis e Capella, ad Maius Altare, solemniter translata (prout multa vota et picturae testant) creditur esse Miracuiosa”, ADP, Księga Nr 319, Decanatus Krosnensis, s. 186; A. Zwiercan, *Sanktuarium Maryjne w Krośnie*, s. 18—20.

¹⁵⁹ AFKr, Fasc. K XIX.

¹⁶⁰ Ossolineum, Sygn. 9660 II, Ordo Defunctorum, s. 107, passim.

¹⁶¹ Ossolineum, Sygn. 9660 II, Ordo Defunctorum, s. 48.

z Krosna droga do wolnych od zaboru tureckiego północnych Węgrów. Miasto Krosno łączyły bliskie stosunki handlowe, a nawet rodzinne, z miastami położonymi w północnych Węgrzech. Wiele córek mieszczańskich wychodziło za mąż do innych miast również na południe od Karpat. Stałe były kontakty Węgrów z mieszkańcami Krosna¹⁶². Właściciel węgierskiego zamku Stropków (Sztropkó) Stefan Petheö de Gerse miał żonę Polkę, prawdopodobnie pochodzącą z Krosna lub regionu krośnieńskiego. Stefan Petheö powziął zamiar wybudowania kościoła pod tytułem Świętego Krzyża, na przedmieściu miasta Stropkowa, a przy nim klasztoru. Postanowił przekazać go polskiemu franciszkanowi. W 1611 roku zginął jednak na wojnie. Jego brat rodzony prepozyt Franciszek Petheö doprowadził dzieło do końca. W 1617 roku sprowadził czterech franciszkanów z Krosna. W Stropkowie wprowadził polskich zakonników łącznie z franciszkańskim prowincjałem węgierskim Cyprianem Saxilli do nowego klasztoru. Franciszkanie w Stropkowie rozwinęły gorliwą działalność duszpasterską. Podziwiał ich akcją religijną Jerzy Melith de Priber. W swojej posiadłości Rad na Boddrogköz wystawił kościół pod wezwaniem Trójcy Świętej i rezydencję dla zakonników. W 1634 roku sprowadził do niej czterech franciszkanów. Z zamiarem fundacji klasztorów franciszkańskich wystąpili biskup Nitry Jan Telegdi i dowódca wojskowy Stefan Nyáry. Klasztory franciszkańskie na Węgrzech uległy zniszczeniu w czasie najazdu Turków i reformacji. Franciszkanie węgierscy żyli w rozproszeniu i pojedynczo prowadzili działalność duszpasterską wśród katolików i nawracali protestantów. Krośnieńscy franciszkanie zespolicili działalność duszpasterską franciszkanów węgierskich. W ten sposób polscy zakonnicy z Krosna zapoczątkowali odnowę franciszkańskiej prowincji węgierskiej pod wezwaniem św. Elżbiety Węgierskiej. Równocześnie wytyczyli polskiemu zakonnikom kierunek ekspansji misyjnej na Węgry którą uprawiali aż do rozbiórów Polski¹⁶³.

Działalność duszpasterską w Krośnie zdynamizowali franciszkańscy zakonnicy wychowani i wykształceni w duchu Soboru Trydenckiego. W pierwszej połowie XVII wieku szczególnie zasłużył się długoletni przełożony klasztoru, Leonard z Krakowa, który w latach 1617 do 1660 pełnił obowiązki gwardiana. Cieszył się wielką popularnością w społeczeństwie, dzięki umiejętności pozyskiwania ludzi, nawiązywania kontaktów i organizowania działalności duszpasterskiej. Duchowieństwo diecezjalne w Krośnie wyraziło swoje uznanie dla tego wzorowego i pobożnego kapłana, kiedy

¹⁶² Krosno, t. 1 s. 167, 168, 171, 172, 174, 196.

¹⁶³ F. Monay, *De Provincia Hungarica Ordinis Fratrum Minorum Conventualium Memoriae Historicae*, Romae 1953 s. 13, 15, 60, 62.

zmarł 27 kwietnia 1663 roku w Krośnie¹⁶⁴. Zasadniczo cała wspólnota zakonna przyczyniała się do popularności franciszkanów w regionie krośnieńskim.

Wkład krośnieńskich franciszkanów w dziedzinie religijnej ujawnił się w powołaniach do zakonu. Zjawisko to wystąpiło w całym okresie katolickiej—odnowy potrydenckiej. Podobnie jak w całej Polsce na uwagę zasługują zmiany w składzie społecznym konwentu krośnieńskiego. Od XVII wieku coraz więcej wstępowało do zakonu kandydatów pochodzenia szlacheckiego. Na dokumente fundacji kaplicy Oświęcimów wśród 13 zakonników konwentu krośnieńskiego, którzy złożyli podpisy, trzech pochodziło z Krosna i rejonu krośnieńskiego. Dwaj byli pochodzenia mieszczańskiego: Łukasz z Krosna i Bernardyn z Krosna, i jeden pochodzenia szlacheckiego, Ludwik Oświęcim, prawdopodobnie krewny fundatora kaplicy¹⁶⁵. Zdarzało się, że kandydaci do zakonu franciszkańskiego pochodzenia szlacheckiego albo sami zrzekali się swoich praw do spadku rodzinnego na rzecz klasztoru, albo ich rodzice czynili klasztorowi zapisy¹⁶⁶.

Szkoła parafialna w Krośnie i kolegium jezuickie stały na wysokim poziomie¹⁶⁷. Wychodzili z nich kandydaci do zakonu franciszkańskiego zdolni do dalszych studiów i zdobywania stopni naukowych za granicą i w kraju. W 1648 r. umowę z fundatorem kaplicy Stanisławem Oświęcimm podpisał Łukasz z Krosna doktor teologii. Bakałarzem został w czasie studiów za granicą¹⁶⁸. Sebastian Kwolkiewicz z Krosna zdobył stopień bakałarza w Ferrarze¹⁶⁹, Franciszek z Krosna w Bolonii¹⁷⁰, a Antoni Brodowski z Krosna w Rzymie magisterium, po studiach odbytych w Padwie¹⁷¹.

W XVIII wieku wojny, klęski żywiołowe, zaraza, kryzys gospodarczy spowodowały zubożenie, wyludnienie i upadek miasta Krosna. Konwent franciszkański podzielił los miasta. W czasie wojny północnej Szwedzi ograbili kościół. W klasztorze zmniejszyła się

¹⁶⁴ Ossolineum, Sygn. 9660 II, Ordo Defunctorum, s. 36; W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 8—9.

¹⁶⁵ AFKr, Liber Beneficiorum, s. 93.

¹⁶⁶ W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 12—15.

¹⁶⁷ W. Sarna, dz. cyt. s. 317—323; D. Quirini-Popławska, *Studia nad szkolnictwem krośnieńskim. Studenci krośnieńscy w Akademii Krakowskiej w czasie Odrodzenia*, w: *Krosno, Studia z dziejów miasta i regionu*, Kraków 1973, t. 2 s. 313—331; taż, *Szkolnictwo krośnieńskie od XVII w. do 1914 r.*, w: *Krosno*, t. 2 s. 332—362.

¹⁶⁸ AFKr, Liber Beneficiorum, s. 93; AGO, A — 37, Regesta Min. Gen. J. Berardicelli (1641—1644), k. 95, 118.

¹⁶⁹ AGO, A — 33, Reg. Min. Gen. J. Berardicelli (1632—1634), k. 98.

¹⁷⁰ AGO, A — 49, Regesta Min. Gen. M. Pellegrini (1673—1677), k. 188.

¹⁷¹ H. Barycz, *Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie padewskim*, t. 1: *Metryka nacji polskiej w uniwersytecie padewskim (1592—1745)*, Wrocław 1971 s. 208—232; AGO, A — 71, Regestum Min. Gen. C. A. Calvi (1747—1750), k. 174.

liczba zakonników, wystąpiła dezorganizacja życia klasztornego. W konwencie panowała bieda. W 1717 roku część klasztoru stała zrujnowana. Zagrożony był kościół, do czego przyczyniał się kanał miejski zalewający kryptę Oświęcimów tak, że musiano wynosić wodę. Z pomocą przyszedł franciszkanom wielki ich dobrodziej Antoni Baranowski, właściciel Targowisk i Łęzan. W 1731 roku zapisał 56 000 zł na wsi Ustrobnia. Franciszkanie mogli przystąpić do restauracji kościoła. Odnowiono kaplicę Oświęcimów. Kościół zankrowano i odnowiono, sprawiono nowy chór i organy. Po wojnie północnej ożywiła się działalność duszpasterska zakonników¹⁷².

Rozbiory Polski były nie tylko klęską narodową, ale przyniosły poważne ograniczenia działalności Kościoła. W pierwszym rozbiore Polski w 1772 roku Austria zajęła południową część państwa polskiego, którą nazwała Galicją. W dziedzinie kościelnej władze zaborcze zaprowadziły system zwany józefinizmem, którego celem było podporządkowanie Kościoła absolutnemu państwu. Rozkazem cesarskim z 1776 roku została zakazana wszelka bezpośrednia łączność ze Stolicą Apostolską, a także łączność zakonów z generałami w Rzymie. Wszystkie klasztory poddano biskupom, którzy byli zobowiązani je wizytować. W 1782 roku zostało ogłoszone rozporządzenie cesarskie znoszące wszystkie stowarzyszenia kościelne. Rząd zabrał fundusze i dokumenty bractw. Ograbiono kościoły z argenterii, wotów, naczyń liturgicznych. Od 1787 roku obowiązowały narzucone przez cesarza Józefa II przepisy liturgiczne, które bardzo ograniczyły tradycyjne nabożeństwa i nie pozwalały rozwinąć szerszej działalności kaznodziejskiej¹⁷³.

W 1782 roku nastąpiła kasata klasztorów. Franciszkański klasztor w Krośnie już w 1777 znalazł się na liście klasztorów, które mają mniej niż dziesięć osób i dlatego podlegają nakazanemu „ściągnięciu”, czyli przeniesieniu do innego klasztoru¹⁷⁴. Około 1788 roku kościół franciszkański faktycznie był zamknięty w niedziele i święta. Dnia 20 stycznia 1788 roku cztery wikariusze parafialni w Krośnie wnieśli do biskupa tarnowskiego Floriana Amada Janowskiego, któremu Krosno podlegało, prośbę o otwarcie kościoła franciszkańskiego w niedziele i święta na dwie i pół godziny, aby zakonnicy po mszy w kościele parafialnym mogli odprawić zwykłe nabożeństwa w swojej świątyni. W prośbie podali,

¹⁷² W. Antoniewicz, dz. cyt., s. 15, 16, 45—48; AFK, A. Karwacki, Pamiętniki, t. I s. 91—95.

¹⁷³ W. Sarna, *Episkopat przemyski o. ł.*, Przemysł 1902, s. 486—490, 491, 499—507, 513—518; W. Antoniewicz, dz. cyt. s. 16—19; S. Schnür-Pepłowski, *Z przeszłości Galicji*, wyd. 2, Lwów 1865 s. 50—86.

¹⁷⁴ W. Chołkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, Kraków 1909, t. 2 s. 510.

że w kościele parafialnym potrzebna jest pomoc zakonników w słuchaniu spowiedzi i głoszeniu kazań, a franciszkanie gorliwie oddają się tej pracy kapłańskiej. Prośbę do biskupa tarnowskiego o otwarcie kościoła franciszkańskiego wniósł również magistrat miasta Krosna, uzasadniając tym, że ludność miasta i okolicznych parafii od 830 roku jest przyzwyczajona uczestniczyć w nabożeństwach i przystępować do spowiedzi w świątyni franciszkańskiej. W uroczystości Matki Bożej i Przemienienia Pańskiego napływ ludu z odległych nawet miejscowości do Krosna jest tak wielki, że kościół parafialny nie pomieści wiernych. Na skutek tych starań kościół franciszkański został częściowo udostępniony wiernym w określonych godzinach¹⁷⁵. Klasztor franciszkański w Krośnie jeszcze w 1807 roku był przeznaczony przez rząd na zniesienie. Klasztor i kościół zamieniono na magazyn. Kaplica Oświęcimów i inne kaplice były zasypane owsem, a nawy bożne założone workami ze zbożem. Dopiero w 1814 roku po usilnych staraniach konwentu kościół został opróżniony ze zboża¹⁷⁶.

Właściciel pobliskiego Tarnowca, wybitny bibliofil, Ewaryst Andrzej Kuropatnicki w 1786 roku podał w opisie Galicji, że kościół franciszkański w Krośnie wyróżnia „cudowny obraz Matki Boskiej i kaplica Oświęcimów domu”. Wyrzcił przy tym obawę, że zabytkową świątynię franciszkańską czeka podobny los, jaki spotkał krośnieński kościół jezuitów i kolegium, które po kasacie stały puste¹⁷⁷. Obawy polskiego uczonego nie sprawdziły się. Zadecydowała katolicka postawa społeczeństwa. Motywy podane przez rajców miejskich i kler parafialny o skutecznej działalności duszpasterskiej franciszkanów krośnieńskich okazały się przekonywające dla władz państwowych¹⁷⁸. Franciszkanie zaś, którzy byli zmuszeni pracować na parafiach, wykazali przywiązanie do zakonu i krośnieńskiej świątyni¹⁷⁹.

Wkład przeszło sześciowiekowej działalności misyjnej i duszpasterskiej franciszkanów w Krośnie w kulturę religijną regionu krośnieńskiego okazał się trwały. Świątynia franciszkańska w Krośnie po nieszczęśliwych narodowych i klęsce pożaru 1872 roku gruntownie odrestaurowana wróciła do swej dawnej świetności, a konwent prowadzi swą tradycyjną misję religijną i jest „nadal wiernym strażnikiem drogocennych pamiątek narodowych”¹⁸⁰.

¹⁷⁵ AFK, Fasc. K XIX; ADP, Księga Nr 319, Decanatus Krosnensis, s. 185—186, 199, 210, 269, 285, 295, 305, 319, 431.

¹⁷⁶ AFK, A. Karwacki, Materiały do historii OO. Franciszkanów w Polsce, t. III s. 119—146; Teczka: Krosno.

¹⁷⁷ E. A. Kuropatnicki, *Geografia albo dokładne opisanie Galicji i Lodomerii*, Przemysł 1786 s. 46.

¹⁷⁸ AFK, Fasc. K XIX.

¹⁷⁹ AFK, J. D. Synowiec, *Działalność duszpasterska franciszkanów galicyjskich (1772—1918)*, 1969 maszyn.

¹⁸⁰ AFK, Teczka: Krosno.